

S Z E M L E

Marek Stachowski, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*

Księgarnia Akademicka, Kraków, 2019. 379 lap

A kötet szerzője MAREK STACHOWSKI lengyel turkológus-nyelvész, a krakkói Jagelló Egyetem professzora, szűkebb szakterülete a török szókészlet története, különös tekintettel az északkelet-szibériai, a török nyelvcsaládhoz tartozó jakut és dolgán, illetve a törökországi török nyelvekre. A szótár (a továbbiakban KEWT.) olyan munkának tekinthető, mely a szerző szakterületén foglalja össze röviden a tudomány állását. A KEWT. mindenképpen hiánypótló, hiszen kifejezetten a mai törökországi török nyelvre vonatkozó, teljes etimológiai szótár európai nyelven eddig nem volt elérhető. (Török nyelven I. EREN 1999. TIETZE kétnyelvű szótára még nem készült el teljesen, I. TIETZE 2002, 2009. A törökségi nyelvek etimológiai szótáriródmának hosszú története van, I. többek között RADLOFF 1893–1911; RÄSÄNEN 1969; SEVORTYAN et al. eds. 1974; STAROSTIN–DYBO–MUDRAK 2003. A történeti török nyelvekhez I. CLAUSON 1972.)

A kötet a maga műfajában a címének megfelelően valóban rövid. Egy előszót (5–9), bibliográfiát (11–41), a szótárban említett nyelvek és nyelvemlékek rövidítésjegyzékét (43–45), egy egyéb rövidítésjegyzéket (47–49) és a tulajdonképpeni szótárt (51–372) tartalmazza, melyet egy német (373–374) és egy lengyel (375–377) szójegyzék egészít ki a szótárban előforduló, vonatkozó nyelvi adatokról. A tartalomjegyzék (379) a kötet végén található.

A szerző az előszóban ismerteti a kézben tartott munka ötletének történetét, illetve az alkalmazott módszertani elveket. Ezek szerint 1. a török nyelvben transzparens képzett alakokat nem, csak azok szótöveit tárgyalja. Ennek megfelelően az *aç-* 'kinyit' töből képzett *aç-ık* 'nyitott' melléknév nem került be a szótárba; 2. eltekint azon nyelvjárási alakok vizsgálatától, amelyeknek az adott etimológia szempontjából nem várt hangalakja vagy jelentése van; 3. nem képezi a vizsgált korpusz részét a megadott szakirodalomban részletesen tárgyalt hajózási terminológia, illetve az európai nyelvekben általánosan elterjedt modern szókészlet (pl. az olaszból átvett *parlamento*). További fontos módszertani megfontolás, hogy a régi török szavak esetében néhány kivételtől eltekintve nem ős-, hanem köztörök alakot rekonstruál, vagyis időben a bolgár- és köztörök szétválása utáni, 5–7. század közötti állapotig megy vissza. A rekonstrukciónál minden esetben figyelembe veszi az ótörök magánhangzóhosszúságot, és nem feltételez nyílt *ä* : zárt *e* oppozíciót. A KEWT. volumenében első pillantásra BÁRCZI GÉZA Magyar szöfejtő szótárára (SzófSz.) emlékeztet, viszont a szerző hamar leszögezi (8), hogy az nem az érdeklődő, laikus olvasóközönség, hanem nyelvészetben járatos szakemberek számára készült. Az előszót köszönetnyilvánítás zárja.

A szótári szócikkek a következőképpen épülnek fel: 1. a szó hangalakja, jelentése, esetleges alakváltozatai; 2. átadó nyelvi alak, illetve a relevánsnak tartott törökségi

adatok alapján a török szó etimonjának rekonstrukciója és a szócsalád meghatározása; 3. az etimológiához illetve a korábbi kísérletekhez kapcsolódó kommentárok, kritikák, szakirodalmi hivatkozások; illetve 4. a kapcsolódó szócikkekre való keresztthivatkozások; lásd az alábbi példát (97):

BUZAĞI ‘Kalb’ = tschag. *buzagu* id. = atü. *bozagu*, oir. dial. *pozū ~ bozu ~ pozu* id. < gtü. **bozagu* < **boz-* (ĚSTJa II 239. Tekin 1968b: 146; vgl. Eren 1999a: 65) >> ttü. *bozla-*, s.o.

A török szó etimonja mellesleg megegyezik a magyar *borjú*-éval, erről bővebben lásd alább.

A szótár összesen 5584 szócikket tartalmaz a török ábécé szerinti sorrendben.¹ Ebből 997 azonnal másik szócikre irányít át; ezek elsősorban többségben alakváltozatok, kisebb számban török régiségbeli szavak azonos etimonra visszavezethető szócsaládjai. A tárgyalt etimonok száma így 4587 (=100%). Ez a mennyiség a kötet szerény címadásának ellenére is igen tekintélyes. Az olvasó számára azonnal felvetődhet a kérdés, hogy a szótár által vizsgált szókészlet hogyan oszlik meg annak eredete szerint?

A régi török szavakat tárgyaló szócikkek száma 1169 (25,5%), ebbe beleértendő törökségen belüli kölcsönzések, illetve csak a közép-török korszaktól (13. század) kezdve adathozható szavak is. Ez utóbbi két kategóriába tartozó adatok száma elenyésző. Az olvasó számára nem teljesen világos, hogy a rekonstruált alakok mellől időnként a *gtü.* (*gemeintürkisch* ‘köztörök’) címke szakmai óvatosság vagy figyelmetlenség miatt hiányzik-e? A török neologizmusok, vagy idegen eredetű etimonból a mai törökben produktív szóképzéssel alkotott új lexémák száma, amelyek a mai törökségen belül csak a törökországi törökben vannak meg vagy onnan erednek, 176 (3,8%).

Az idegen eredetű lexémákat a megadott közvetlen átható nyelv szerint rendezve² az idegen elemek a következőképpen oszlanak meg: arab – ahol etimonként a klasszikus arab van megadva – 1396 (30,5%); perzsa – tekintet nélkül arra, hogy annak melyik időszakából – 804 (17,5%); görög – I. perzsa – 327 (7,1%), olasz – beleértve a velencei, genovai, szicíliai nyelvjárásokat – 135 (2,9%); francia 72 (1,6%); mongol 60 (1,3%); örmény 39 (0,9%); délszláv, román 35 (0,8%); egyéb – meg nem határozott iráni nyelv, szogd, kurd, orosz, judeo-hispán, német, angol, grúz, magyar, kínai, hangutánzó vagy gyermeknyelvi szavak – 36 (0,8%); ismeretlen eredetű etimonok, problémás etimológiák, meg nem határozható átható nyelv, több lehetséges megoldás 329 (7,1%).

Az idegen eredetű szavak aránya a törökhöz képest – a Törökországban a 20. század első felében lezajlott nyelvújítási törekvéseket tekintve – meglepőnek tűnik, de

¹ Az 1928 óta használt hivatalos török ábécé a következő: *a, b, c, ç, d, e, f, g, ğ, h, ı, i, j, k, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z*. A betűk magyarétól eltérő kiejtése: *a* = [á] (rövid magyar [á]); *c* = [dzs]; *ç* = [cs]; a *ğ* csak magánhangzók után fordul elő (ejtése a hangtani környezettől függően változik: hátul képzett magánhangzók után a megelőző magánhangzót hosszasan kell ejteni, elől képzett magánhangzók után a magyar *j*-hez hasonló az ejtése); *ı* = hátul képzett [i]; *j* = [zs]; *s* = [sz]; *ş* = [s]; *y* = [j].

² Ennek megfelelően az ótörök eredetű *tegin* ‘herceg’ > mongol **tigin* > **čigin*, többes száma *jigit* > kipszak-török *jigit* ~ oguz-török *yigit* ~ törökországi török *yigit* ‘hős, fiatalember’ mongol jövevénynek számít.

hozzá kell fűzni, hogy a szótár korpusza a bevezetőben lefektetett módszertani elvek és más okok miatt erősen torzítja a képet az idegen eredetű elemek javára és az eredeti török szókészlet kárára.

A szerző a bevezetőben kitér az arab és perzsa jövevényszavak jól ismert problémájára is, ti. 1. nem minden esetben lehet meghatározni, hogy egy adott szó közvetlenül az arabból (ha igen, annak melyik beszélt nyelvi változatából) vagy perzsa közvetítéssel került-e be a törökbe; 2. nem lehet teljes biztonsággal megállapítani, hogy egy átvett szó eredetileg perzsa jövevény-e az arabban vagy fordítva? Az előbbire 24 példát találunk, az utóbbira pedig 15-öt, ami a vizsgált anyag mennyiségét tekintve igen kevésnek tűnik. Ez az arab és perzsa jövevényszavak egymáshoz viszonyított arányának tükrében azért is elgondolkodtató, mert a szélesebb körben elterjedt nézet az, hogy a földrajzi elhelyezkedésük miatt a török nyelvű népekhez az iszlám vallás és kultúra iráni közvetítéssel került. Közvetlen arab átvételekkel a törökben a 14. századtól kezdve számolhatunk, miután az oguz-törökök benyomultak Anatóliába.

A Magyar Nyelv olvasói nyilvánvalóan az érdeklő, hogy a bemutatott munka milyen új megvilágításba helyezheti a magyar–török nyelvi kapcsolatokat. A szótár anyagában elvértve előfordul néhány eddig is ismert magyar vagy délszláv, illetve román közvetítéssel átkerült magyar eredetű jövevényszó: *časar* 'császár'; *katana*, *kadana* 'katona' *koçu* 'kocsi', *salaş* 'szállás'. A KEWT. magyar érdekű etimológiák esetében legfeljebb az EWUng.-ra hivatkozik. (A bibliográfiában a munka 1997-ben megjelent mutatója nem szerepel.) Szembetűnő, hogy a KEWT. előtt nyolc évvel megjelent WOT.-ra mindössze egy hivatkozás található, miszerint a magyar *csécs* szó az egyetlen forrás, amely őrzí a *çiçek* 'virág' szó (képzetlen) tövét. STACHOWSKI az említett munkát jól ismeri (l. STACHOWSKI 2014), és bár számos ponton vitatja annak megközelítését és eredményeit, ez önmagában még nem lenne ok arra, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyja azt. A WOT. százával tárgyalja magyar szavak olyan régi török etimonjait, amik a KEWT.-ben is feldolgozásra kerülnek. A KEWT. tehát nem tekintette, nem is tekinthette feladatának a nyugati ótörök és köztörök viszonyának tárgyalását.

Összefoglalásként elmondható, hogy a KEWT. évtizedes, precíz munka eredményeként olyan kompakt kézikönyv, amely egyetlen turkológus polcáról sem hiányozhat, viszont a turkológiában kevésbé járatos, inkább a magyar nyelvtörténet iránt érdeklődő olvasó számára a WOT. több haszonnal forgatható.

Hivatkozott irodalom

- CLAUSON, GERARD SIR 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Clarendon Press, Oxford.
- EREN, HASAN 1999. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995. *Register*: Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997.
- RADLOFF, WILHELM 1893–1911. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. 1–4. Akad. Nauk, St. Petersburg.
- RÄSÄNEN, MARTTI 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SEVORTYAN, EDVARD VLADIMIROVIČ et al. eds. 1974. *Étimologičeskij slovar' tjurkskix jazykov* 1–3. Nauka, Moskva.

- STAROSTIN, SERGEI – DYBO, ANNA – MUDRAK, OLEG 2003. *An Etymological Dictionary of the Altaic Languages* 1–3. Brill, Leiden.
- STACHOWSKI, MAREK 2014. Remarks on the investigation of the oldest layer of Turkic loan-words in Hungarian. *Studia Etymologica Cracoviensia* 19: 215–222.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófajtó szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- TIETZE, ANDREAS 2002. *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. 1. A–E. Simurg, Istanbul–Vienna.
- TIETZE, ANDREAS 2009. *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati. Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen*. 2. F–J. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- WOT. = RÓNA-TAS, ANDRÁS – †BERTA, ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.

DANKA BALÁZS
Szegedi Tudományegyetem

Balázi József Attila – Kiss Gábor, Népies szólások, közmondások és életbölcösségek enciklopédiája

Tinta Könyvkiadó, Budapest 2020. 468 lap.

1. A Tinta Könyvkiadó a Magyar szókincstárral történt debütálása óta szíven viseli a magyar nyelv szókészletének minél sokoldalúbb bemutatását. Korábban A magyar nyelv kézikönyvei sorozatban jelentetett meg különböző profilú szótárakat (Értelmező szótár⁺, Idegenszó-tár, Etimológiai szótár, Alakzatlexikon stb.). Ezek között több frazeológiai szótár is napvilágot látott (BÁRDOSI VILMOS Magyar szólástár és FORGÁCS TAMÁS Magyar szólások és közmondások szótára című műve 2003-ban, T. LITOVKINA ANNA Magyar közmondástára 2005-ben, BALÁZSI JÓZSEF ATTILA Hasonlatszótára pedig 2017-ben). A kiadó Tinta szótárak címmel egy új sorozatot is indított, ennek eddigi tagjai inkább diákoknak szóló értelmező szótárak voltak. A sorozat 5. tagjaként azonban egy frazeológiai tájszótárral jelentkeztek, a szerkesztőknek az Előszóban megfogalmazott célja szerint azért, hogy anyanyelvünk elavult, kiveszett, de legfőképpen szűkebb területen használt állandósult kifejezéseit megismertessék a szélesebb közönséggel, s bemutassák azok jelentését és használati körét (i. m. 5). A gyűjtemény elsősorban az Új magyar tájszótár (1979–2010) öt kötetének gazdag anyagát dolgozza fel, ám a szerkesztők szándéka szerint „emészthetőbb” formában. Míg ugyanis az ÚMTsz. főként nyelvész szakemberek számára készült, ezért az adatközlők ejtismódját is igyekszik mellékjelekkel feltüntetni, BALÁZSI és KISS szótára nem használ fonetikai mellékjeleket, s a nyelvjárási ejtismódot csak elvéve jelöli, pl. olyankor „ha a szólás a rím eszközeivel élt: **Vagy a kasza, vagy a kú, vagy a kaszás, vagy a fű** <arra utaló szólásként, hogy mi oka lehet, ha a kasza nem jól vág>. Itt természetesen a *kú* nem cserélhető fel *kő-re*” (5).

2. A terjedelmes gyűjtemény (468 lap) a *Népies szólások, közmondások és életbölcösségek enciklopédiája* címet viseli. A címadást nem egészen tartom szerencsésnek.

A kiadó ugyan több szótári vállalkozásának adta már korábban is az *enciklopédia* nevet (pl. *Állatnevek enciklopédiája*, *Növénynevek enciklopédiája*, *Rövidítések enciklopédiája*), de azok valóban rászolgálnak erre a névre, hiszen a címszókhoz kapcsolódóan csakugyan sok enciklopédikus tudástartalmat is közölnek. Itt azonban kevésbé érzem jó választásnak ezt a megnevezést, hiszen javarészt szótári anyaggal van dolgunk (frazeológiai egységek és jelentéseik, ill. használati körük), csak itt-ott fordul elő néhány néprajzi-művelődéstörténeti magyarázat, illetve rövidebb, nagyjából féloldalas tematikus összefoglalók bizonyos jelentéskörökbe tartozó szólásokról, pl. az egészség, az ostobaság, a babonák témakörébe tartozó frazémákról (l. később is).

Ráadásul a cím kicsit azt sugallja, hogy a szólások és közmondások mellett még egy harmadik kategória is helyet kapott a gyűjteményben, az életbölcösségeké. Sőt, a kiadó a borító hátoldalán levő ismertetőben egyenesen azt állítja, hogy a kötet „8250 örök érvényű igazságot tartalmaz szótárszerű elrendezésben”. Ez azt sugallja, mintha minden szócikk közvetítene valamilyen életbölcösséget, noha tudjuk, hogy a frazeológiában ezeket többnyire a tanító jellegű közmondások vagy különféle parasztregulák közvetítik, ezekből pedig azért jóval kevesebb van a kötetben. A szólások (pl. *jégre csal vkit* – 158), még kevésbé pedig a szóláshasonlatok (pl. *vén vki, mint az isten bocskora* – 156), a különféle szitok- és átokformulák (pl. *Egye meg a putrigáj!* – 281) vagy helyzetmondatok (pl. *Nem menyasszonytánc ez!* – 239) viszont jellemzően nem bölcösségeket fejeznek ki. Ezért voltaképpen inkább egy gazdag frazeológiai tájszótárt tartunk a kezünkben, de elismerem, hogy ezt a címet a nagyközönség kevésbé értené. Am ugyanígy tükrözhetne volna a kötetbeli anyag összetételét a *Népies szólások és közmondások szótára* cím is.

3. Az Előszóból (5–6) megtudjuk, hogy a szótár a következő frazématípusokat dolgozza fel: a) szólások, szólásmondások, mondások; b) szóláshasonlatok; c) szójárások; d) közmondások; e) csúfolók; f) szitkozódások, átkok; d) időjárási megfigyelések.

Ezt a felosztást kissé eklektikusnak érzem, s némileg tükrözi azt a terminológiai sokszínűséget, már-már zűrzavart, amelyet gyakran a frazeológiai munkák szerzőinek a szemére vetnek. Nem tartom például szerencsésnek, hogy a *szólás* kategóriájának elnevezését kiegészítették még a *szólásmondás* és a *mondás* terminusokkal. Ez utóbbiakat ugyan alkalmazzák néhol, főként régebbi munkákban, valójában azonban inkább amolyan „gumikategóriák”. A *szólásmondás* például meglehetősen tág értelemben használatos, erről tanúskodik az ÉrtSz. jelentésdefiníciója is (6: 344): „Közismert, rendsz. átvitt értelmű állandósult szókapcsolat <a szólás(mód), szóláshasonlat, szójárás, szállóige és olykor a közmondás – nem szakszerű – összefoglaló megnevezéseként>”. Emiatt nem helyes pusztán a *szólással* azonosítani. De a *szólás* kategória definíciója is lehetne szakszerűbb annál, mint amit az Előszóban olvashatunk (5): „többnyire nem mondatformájú, részben vagy teljesen megszilárdult egységek, gyakran rímmel vagy párhuzamos szerkesztésmóddal”. Mivel a rímelés és a párhuzamos szerkesztésmód is inkább a közmondásokra jellemző, sokkal helyesebb volna a kategóriát a bővíthetőség oldaláról definiálni, hiszen – a mondatformájú szólások kis csoportját leszámítva – a szólások egy vagy több bővítményt vonzó, a mondatba beépülő állandósult kifejezések. Magában a szótárban egyébként ezt jelzik is a szerzők, hiszen a szólás- vagy szóláshasonlat értékű kifejezésekben dőlt betűvel többnyire megadják a kifejezés vonzatát is, pl. *Felaszik vkinek az álla vmitől* ’felkopik vkinek az álla, éhezik’ (18). Igaz, több esetben azért elmaradt a bővítmény feltüntetése, legfőképpen

az alanyi vonzat esetében, pl. *Az aludtjejet is megfújja* '1. mindig fölöslegeset csinál; 2. túlságosan óvatos' vagy *Felkötí a kolompot* '1. kezdeményez vmit, elindít vmit; 2. munkához lát'. Egyes szólások mellett azonban ezt a vonzatot is megtaláljuk, pl. *Körömhegyre áll vki* 'bátran kiáll az igazáért' (198).

A *szójárások* a szerkesztők szerint „olyan közkeletű kifejezések, amelyeket pusztán a megszokás tart életben. Csupán az illendőség kedvéért bizonyos helyzetekben használjuk őket anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítanánk a velük kifejezett megállapításnak” (5–6). Ilyen például a kenyér bevetésekor alkalmazott fordulat is: *Csúcs, kerekedj, lapos, domborodj!* A *szójárás* terminust az ÚMTsz. (vö. 1: 20) és az ÉrtSz. (vö: 1: XXVIII) is alkalmazza, de azért ezek megjelenése óta eltelt nagyjából 40, ill. 60 év, s időközben az efféle állandósult szókapcsolatokat a frazeológiai irodalomban már sokkal inkább *situatív klisé*-nek vagy magyarosabb terminussal *helyzetmondattal* szokás nevezni, így talán korszerűbb lett volna már ezeket használni. De a szerkesztők többnyire átvették az ÚMTsz. típusbesorolásait, mint ahogy – noha erre külön nem utalnak az Előszóban – a jelentésdefiniciókat is legtöbbször szó szerint a tájszótár anyagából veszik.

Ami a többi kategóriát illeti, nagy számban kaptak helyet a kötetben különféle szitkozódások és káromkodások. Ezek is voltaképpen helyzetmondatok, de a szerkesztők – követve az ÚMTsz. eljárás módját – ezeket is külön osztályba sorolják. Sajnos arról, hogy milyen helyzetekben használjuk ezeket, nem sokat tudunk meg. Ez nyilván abból is fakad, hogy egy szótárt dolgoznak fel, azaz nem állt a rendelkezésükre olyan szövegkorpusz, amelyből látszana az a szituáció, amelyben ezek elhangozhatnak. Így azonban nem lehetünk biztosak abban sem, hogy vajon minden esetben megállja-e a helyét az a szerkesztői besorolás, amely egyes szitkozódásokat átokformulaként tüntet fel. Például kontextus híján nem tudhatjuk, hogy vajon emberekre is használható-e a *Vesszen ki a gyökere!* fordulat (127), mert ha például csak gyomnövényekre mondják, akkor azért nem biztos, hogy átoknak is nevezném. Még kevésbé érzem átoknak az ugyanezen a lapon szereplő *A gyűjtvilágját!* szitkozódást, valószínűleg inkább egy olyan helyzetmondattal ez, amikor valaki sötétben tapogatódik, s szeretné, ha valaki világosságot gyűjtana. (Egyébként a fordulatot pontatlanul idézik a szerkesztők: az ÚMTsz.-ben *A gyűccsvilágját!* alakban szerepel (2: 763), azaz felszólító igealak van az alkalmilag főnevesült komponensben.)

Külön kategóriaként kezeli a szótár az időjárási megfigyeléseket is. Ebben eltér az ÚMTsz.-től, mert abban ezeket *szójárásként* definiálják, nem sorolják külön típusba. Ezek ugyan gyakran inkább közmondásformájú bölcsességek, tükrözik azok logikai szerkezetét is (p → q: pl. *Fekete karácsony, fehér húsvét, Ha Katalin kopog, karácsony locsog*), de el lehet fogadni azt a megoldást, hogy a szerkesztők külön típusként adják meg ezeket, *időjárási megfigyelés* névvel, *im* rövidítéssel. Ugyanakkor ezek a parasztrekulák egyik csoportját alkotják, s talán össze lehetett volna őket vonni az *egészségügyi és gazdálkodási szabályokkal*, s a három csoportot *parasztrekulák* néven szerepeltetni. Ilyen példák lehetnének a kötetből a következők: *Ahova a nap megy, oda a doktor nem megy* (248); *Az egészség ízét a betegség adja* (74); *Jobb a nincs egészséggel, mint a kincs betegséggel* (74) vagy *Szántatlan földön gaz szokott teremni* (109), *Gazdamorgás, béresalvás* (118), *Amilyen a szántás, olyan az aratás* (294) stb.

4. Ami a szótár felépítését illeti, az állandósult szókapcsolatokat címszóba rendezve találjuk, a címszó többnyire a kifejezés első főnévi eleme, ennek híján valamely jellemző

szava. Ennek – különösen tájszavak esetén – gyakran megadják a jelentését is (pl. *füst-faragó* 'kéményseprő' – 112), köznyelvi elemek esetében csak akkor, ha egy poliszém vagy homonim szóról van szó, s feltüntetik, hogy az illető címszóban melyik jelentésével szerepel, illetve mi a szófaja. Sajnos azonban ezekkel az értelmezésekkel is vannak problémák. Egyrészt több esetben hiányoznak, pl. a **pászma** szócikk esetében. Emiatt nem igazán értjük a szócikkhez tartozó 'megmakacsolja magát' jelentéssel feltüntetett *Megbomlik vkinek a pászmája* szólás mögött levő képet, hiszen hiányzik az az információ, hogy a *pászma* „a motollára, ill. a vetőfára feltekert fonálból egybekötött csomó” (ÚMTsz. 4: 394). A **paréj** címszóhoz viszont két jelentést is feltüntetnek a szerkesztők: '1. spenót (lat. *Spinacia*); 2. zsenge fűvel benőtt terület'. Ezekből viszont nem egészen érthető *A paréj legnagyobbra nő* közmondás, hiszen a leveles főzeléknövény (másik nevén: *paraj*) nem nő annyira magasra, s a zsenge fű sem. Csakhogy a népnyelvben a *paré* ~ *paréj* szó elsősorban 'gyom(növény)' jelentésű, azt pedig minden földművelő ember megtapasztalhatta, hogy a gyomok gyorsabban és magasabban nőnek, mint a kultúrnövények. Azért sem értem a szerkesztők jelentésdefinícióját, mert az ÚMTsz. **paréj** szócikke (4: 376) is első helyen '(gyom)növényfajta', kicsivel lentebb 'mindenféle gyom' jelentéssel definiálja a szót. De az ÉrtSz. (5: 643) **paraj** szócikkében is a főzeléknövény és a belőle készült főzelék jelentések után harmadikként ezt olvashatjuk: „(nép) Ált. a ház körül, kertben, szemetes helyen növé és elburjánzó gyom”.

A vezérszót követik a félkövér szedéssel álló frazémák, utánuk rövidítésekkel feltüntetik azt is, milyen frazematípusba tartozik az illető kifejezés. Minden frazémát nagy kezdőbetűvel közölnek, ezt azonban nem találom túl jó megoldásnak, mert ha a szólásokat és a szóláshasonlatokat kis kezdőbetűvel adnák meg, jobban látszana, hogy ezek beépülnek a mondatba, míg a többi típus mondatformájú egység.

A tipológiai besorolások többnyire az ÚMTsz.-ből „öröklődnek”, ám lehetett volna ezeket több kritikával is kezelni. *A Nem vagy fattyúgyerek, jókor jöttél* fordulat után mindkét szótárban a *sz* rövidítés áll, ennek alapján ezt szólásnak minősítik, ám valójában egy helyzetmondattal vagy a szótárban alkalmazott terminológiával szójárással van inkább dolgunk. Erre utal az is, hogy a szerkesztők sem denotatív jelentést tüntetnek fel utána (ez volna jellemző a valódi szólásokra), hanem csúcsos zárójelben a kifejezés használati szabályát adják meg: „<evés idején érkező családtagnak v. látogatónak mondják>” (97).

A megkérdőjelezhető besorolás egyáltalán nem ritka a szótárban, az idézett példa mellett ugyanazon a lapon másik ilyen is van, a **faszeg** címszó alatt: „No, te faszög, ott maradsz *sz* (*tréf*) <olyan embernek mondják, aki bajba kerül, elrontott vmit>”. Igaz, itt is követik az ÚMTsz. **faszeg** címszavában (2: 290) található besorolást, de ez nem változtat azon, hogy itt is inkább helyzetmondatról van szó.

De más frazematípusok esetén is találkozunk ilyen esettel, például a *Megleli a maga dörgölőfáját* fordulatot a szótár közmondásnak minősíti, hozzátéve, hogy gúnyos kifejezés, a jelentése pedig a következő: 'házastársat talál'. A kifejezés azonban nem közmondás, hiszen nem mutatja a közmondásokra jellemző logikai ítélet jelleget (p → q), de még csak nem is mondatformájú klisé, hiszen kell mellé egy alanyi vonat: *vkí megleli a maga dörgölőfáját*. Vagyis: egyértelműen szólással van dolgunk. Ha a szerkesztők jobban figyeltek volna arra, hogy a 3. személyű alanyt is mindenütt feltüntessék vonzatként (számos esetben ezt megteszik), akkor az ilyesféle hibák kevésbé fordulhattak volna elő, hiszen akkor adódott volna, hogy ezt a fordulatot is a szólások közé sorolják be.

(Ebben az esetben egyébként változtattak az ÚMTsz. tipológiai besorolásán, de kár volt, ott ugyanis – helyesen – szólásként tüntetik fel ezt a frazémát.)

A *Pereg vkinek a fara* 'reng a csípője <a sok szoknyától>' fordulatot viszont szó-láshasonlatként sorolják be (95), ami – már csak a hasonlító mellékmondat hiánya okán is – nyilvánvalóan tévedés.

5. De folytassuk tovább a szócikkek felépítésének bemutatását! Ha a kifejezés tájszót tartalmaz, akkor annak az értelmezését is közlik a \circ jel után, pl. *Új kerítés mellé is jó a támadék* 'a fiataloknak is elkél a tapasztalt öregek segítségével' \circ *támadék* 'támaszték' (180).

Több esetben szerepelnek történelmi, néprajzi vagy művelődéstörténeti magyarázatok is a szócikkekben. Ezeket a \odot jel után találjuk, pl. *Ember a lenben, de nem a kenderben 'kis termetű'* \odot A len két-, a kender pedig ötméternyire nőhet meg (79).

Ha a címszóban szereplő szókapcsolat forrása valamely irodalmi mű vagy adoma, arra a nyitott könyv szimbólum (📖) hívja fel a szótárhasználók figyelmét, pl. a **ló** címszóban: *Álnok vki, mint a Csupor lova* 📖 Megette az abrakot, de húzni nem akart (221).

A szócikkek végén gyakran nyíllal (\Rightarrow) utalnak a szerkesztők másik címszóra, főként akkor, ha abban az illető kifejezésnek valamely variánsa található, pl. *Gyümölcs nem esik messze a fájától* \Rightarrow ALMA (127). Ezekkel a hivatkozásokkal is vannak azonban bajok.

Egyrészt előfordul, hogy csak a szócikkek között van utalás, szócikken belül az egyes frazémák között nincs. Viszont az alfabetikus sorrendben egymástól különálló, de egymáshoz nyilvánvalóan szorosan kapcsolódó egységek összetartozását azért jelezni kellett volna, vagy – megszegve a betűrendet – egymás után közölni őket. Így nem fordulna elő, hogy a **ló** címszóban (221) az *Annyit ér vmi, mint döglött lovon a patkó* szó-láshasonlat, és a szerkesztők által közmondásnak minősített *Döglött lóra patkó* fordulat összetartozását semmi sem jelzi. (Mellesleg a második kifejezés nem közmondás, hiszen azt nyilvánvalóan egy bizonyos közléshelyzetben valamire vonatkoztatva használjuk: *(Ez) döglött lóra patkó*, azaz valójában szólással állunk szemben.)

Ugyanígy nem szerencsés, hogy a **fa** címszóban (90–91) három különböző, egymástól a betűrend miatt külön álló fordulatként találjuk meg a következő szóláshasonlatokat: *Acsarkodik {ordít, sivít} vki, mint a fába esett fereg* – *Kínlódik vki, mint a fába szorult fereg* – *Ne szűkölj, mint a fába esett fereg*. Rosszabb ennél, hogy mindegyik után – szó szerinti egyezéssel – megtaláljuk a *fereg* értelmezéséhez kapcsolódó magyarázatot: „Régen a farkast nevezték *fereg*-nek. Elfogására gyakran készítettek vadfogó eszközt: például kivágott fatörzsbe két, csak lefelé mozgó ajtószárnyat építettek be, amelyre rálépve a farkas közéjük szorult” (90). Ez a megoldás meglehetősen redundáns és növeli a terjedelmet is. Sokkal szerencsésebb lett volna a három kifejezést mint egymás variánsait egymás után közölni, így elég lett volna egyetlen eredetmagyarázat is.

De a szócikkek közötti hivatkozásokkal is akadnak gondok. A **guta** címszóban (122) ugyanis a *Meghúzza magát vki, mint Gyömöre/Komoró mellett a guta* szóláshasonlat kapcsán találunk hivatkozást a **falu**, **ház** és **kamra** címszókra, amelyekben ennek a fordulatnak különféle variánsait találjuk. De a **kamara**, **kamra** címszóban (165) ugyan megtaláljuk az *Összehúzódik vki, mint kamra végén a guta* fordulatot, ám ez után csak a **kamraszeg** címszóra van utalás (uo.), amelyben a *Megül, mint a kamraszegben a guta* formát olvashatjuk, a **kamra** címszóra való hivatkozással. Egyikben sincs azonban utalás a **guta**, a **falu** és a **ház** címszókra. Ennél is nagyobb baj azonban,

hogy az ugyanezen címszóban olvasható *A guta üsse meg!*, ill. *Üsse meg a guta szele {a lapos guta}!* szitkozódások mellett semmilyen utalás nem található más címszókra, holott a könyv végén található Fogalomköri mutató tanúsága szerint (366) számos másik komponens is állhat ebben a szerkezetben a *guta* főnév helyén, például a *büdös szél*, a *famennykő*, a *kénköves istennyila*, a *száraz ménkű*, a *nyilamlás* stb. Ezekre a szócikkekre is kellett volna tehát hivatkozni.

6. Visszatérve még a szótári címszók felépítéséhez, egyes kifejezések után néha a □ jelet is megtalálni. Ezt olyan esetekben használják a szerkesztők, ha a kifejezésben valamilyen szójáték is szerepel, a szerkesztők □ jellel hívják fel erre a figyelmet, pl. *Adok egy ötöst, de nem lesz bank, ahol felváltads! sz (tréf)* □ Az ötös főnév 'pénzérme' és 'pofon' jelentésén alapuló szójáték (264).

A szótári részben található még összesen 20 tematikus összefoglaló. Ezek a nagyjából féoldalas összeállítások a teljesség igénye nélkül bemutatnak néhány állandósult szókapcsolatot, amelyek egy-egy témakörhöz sorolhatók. Azt viszont nem tudom megfejtetni, hogy ha az ezekhez tartozó központi fogalom szócikként is megtalálható a szótárban, akkor miért nem ezekhez kapcsolták őket. A fához és kitermeléséhez tartozó összefoglaló például a **majd** és a **majom** címszó között foglal helyet (230), a házhoz és berendezéséhez tartozó pedig a **láb** címszó után (213), és folytathatnám a sort a többivel is. De egyébként szórakoztató rövid összeállítások ezek, ha kissé szokatlanok is magában a szótári részben.

7. A 350 oldalas szótári részt még három mutató követi. Az első rövidebb (353–355), s a szólásokban előforduló földrajzi nevek jegyzékét tartalmazza alfabetikus sorrendben, feltüntetve, hogy melyik megyében vagy esetleg melyik szomszédos országban van az illető település. Sajnos azonban azt nem adják meg, hogy melyik címszóban található a szóban forgó helynév, ennél fogva ebben a formában ennek a mutatónak nem túl sok haszna van.

Ezt követi a Művelődéstörténeti magyarázatok fogalomköri mutatója (356–357). Ez a szótár szócikkeiben a ☉ jel után következő magyarázatokat rendezi tematikus csoportokba, de itt feltüntetik az egyes fogalmakhoz kapcsolva a szócikket is, amelyben a magyarázat olvasható, ennél fogva ez hasznosabb összeállítás az előzőnél.

A harmadik, a Fogalomköri mutató a legerjedelmesebb (358–466). Ez a szótári részben található összes állandósult szókapcsolatot tartalmazza, megpróbálva azokat különböző fogalmi körök szerint csoportosítani. Ez is hasznos, mert így egymás mellé kerülnek távoli szócikkekben levő, de fogalmilag egymáshoz kapcsolódó fordulatok. A besorolás azonban néhol elég szubjektív, nem mindig lehet egyetérteni. Kétségtelen, hogy baj az, ha a pásztornak valamely juhát megeszi a farkas, talán ezért is került a *Gyenge pásztornak gypjat szarik a farkas* közmondás a BAJ fogalma alá (367). De ha már a BAJ kategóriájába sorolták, akkor meg érthetetlen számomra, hogy az ezzel nagyjából szinonimnak tekinthető *Gyenge pásztor mellett elszéled a nyáj* és a *Verekedő pásztorok között búcsút ül a farkas* közmondások miért nem itt kaptak helyet. Előbbi azonban a GYÖNGESÉG, utóbbi pedig a VESZEKEDÉS fogalomkörében található, így a három összetartozó kifejezés mégsem került egyazon fogalomkörbe, pedig az ALKALMATLANSÁG kategóriájába talán mindhárom besorolható volna, de az első kettő mindenképpen.

8. A szótár felépítésének bemutatása után még kitérnék néhány eddig nem említett pontatlanságra és hibára. Korábban volt szó arról, hogy a szótár számos időjárési megfigyelést is tartalmaz. Mint ismeretes, Gyertyaszentelő Boldogasszony napjához (február 2.) is fontos időjárás- és termésjósló hiedelmek kapcsolódnak. Általában úgy vélik, hogy ha február 2-án jó idő van, akkor későn tavaszodik. Közismert a medvével való jóslás: ha ezen a napon kisüt a nap, és a medve meglátja az árnyékát, akkor visszamegy, és még negyven napig tart a hideg. A szótár is feltüntet négy időjárési regulát, amelyek ehhez az ünnephez kötődnek, de ezek vonatkozásában sem pontos.

Az első két regulával vannak gondok. Az első így hangzik: *Félig gyertyaszentelő, az ízeket vedd elő!* A második látszólag ennek a fordítottja: *Gyertyaszentelő ha fényes, rakd el paraszt, az ízeket!* Mindehhez még magyarázatként megadják az *ízeket* komponens értelmezésül, hogy az *íz* jelentése: 1. 'ujjperc', 2. 'tag, porcika'. Valójában azonban tévednek: itt nem az *íz* többes számú alakjával van dolgunk, ez szemantikailag nem is illene ebbe a kontextusba. Valójában az *ízik* ~ *ízék* lexémát találjuk a két kifejezésben, melynek a jelentése 'takarmánymaradék, nádtörmelék, lerágott száraz kukoricaszár', amit enyhébb időben, a nagyobb fűtőértékű fa kiváltására fűtés céljára is használtak. (Az ÚMTsz. az *ízék* címszóban tárgyalja (2: 1125–1126), az adatokból látszik, hogy a szónak nyelvjárásainkban *ízék, ízénk*, sőt *üzék, üszéng* stb. alakváltozata is van). Az ÚMTsz. **gyertyaszentelő** szócikkében (2: 747) közölt időjárési regulák szövegében azonban nem találunk *ízeket* alakot, hanem két *ízéket* változat mellett hat esetben is az *íziket* variánszt olvashatjuk. A szerkesztők azonban ennek jelentését nyilván nem ismerték, így az *íz* szóhoz próbálták kapcsolni. Noha az *ízik* ~ *ízék* lexéma a TESz. szerint (2: 252) etimológiailag valóban az *íz* 'tag, porcika' szavunk származéka, de a szóvégi *-k* nem a többes szám jele, mint azt a szótár szerkesztői vélik, hanem az az elhomályosult *-(é)k* képző, amelyet az *ágyék, árnyék* vagy *fazék* szavainkban is megtalálunk.

Az első példával ráadásul más baj is van: itt a szerkesztők csak az ÚMTsz. első adatát közlik, mellőzve a nyelvjárásai mellékjeles írásmódot. Az eredetiben *Fílig* (!) *gyertyaszentelő* áll, ezt értelmezik *félignek*. Itt azonban talán az ÚMTsz. adata is szövegromlásra alapul, hiszen utána többször is a *fénylik* ige van ugyanezen regulában (*fínylik, fimlik* (!) formában is adatozják), azaz elírás lehet a *Fílig gyertyaszentelő* változat. Valójában ugyanis arról van szó, hogy *Ha fénylik gyertyaszentelő, az íziket is vedd elő!* Vagyis: ha Gyertyaszentelőkor napos, szép idő van, akkor még hosszú lesz a tél, és szükség lesz még – a fa kifogytával – az *ízikre* is, hogy a hideg tavaszi napokon is legyen mivel fűteni.¹ Ha tehát a szerkesztők nem pusztán az első adatot közölték volna, rájöhettek volna a kifejezés valódi értelmére, amit azért a második példa is sugall: ha fényes gyertyaszentelő, el kell még rakni az *íziket*, hogy legyen később mivel fűteni.

Van efféle pontatlanság más szócikkben is. A **farkas** címszó alatt közli a szótár a *Farkas kasszájára jut vmi* szólást, 'elprédálódik, tönkremegy' értelmezéssel. Utána feltüntetik még hivatkozásként a **farkaskassa** címszót is, ahol ennek a kifejezésnek a variánsaként megtaláljuk még az 'elprédál, hagyja, hogy tönkremenjen' jelentésű *Farkaskasszára ereszt vmit* 'elprédál, hagyja, hogy tönkremenjen' és a szintén 'elprédálódik, tönkremegy' értelmű *Farkaskasszára kerül vmi* fordulatot is. (Ezek mellett a tagadó formájú *Nem ad*

¹ Hasonló jelentésben áll a *fénylik* ebben a közismert időjárásai regulában is: *Ha fénylik Vince, (meg)telik a pince.*

farkaskasszára vmit szólás is szerepel még a címszóban, bár ennek külön szólásként való feltüntetésével nem igazán tudok egyetérteni, hiszen itt pusztán egyszerű tagadásról van szó, a tagadószó itt nem olyan rögzült eleme a szólásnak, mint mondjuk a *Nem semmi* fordulatban vagy a *Nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél* közmondásban.) Mindegyik fordulatnak az ÚMTsz. a forrása (2: 279–281), valami azonban elkerülte a szótár szerkesztőinek figyelmét: a tájnyelvi fordulatokban valóban *farkaskassza* alakot találunk, ám az ÚMTsz. szerkesztői az adatokat nem *farkaskassza* címszó alatt közlik, hanem – helyesen – a *farkaskasza* címszóban (2: 281). A szólásnak különféle változatait megtaláljuk már régi nyelvünkben is, vö. pl. *Farkas-kaszára veti*, és veszedelembe taszítja (Pázm: Préd. 35, NySz. 2: 137) vagy Nehezen hihető, hogy (a rácság) a Dunán általjövén, maga háza népe népét *farkas-kaszára hagyja* (RákF: Lev. 1: 398, NySz. 2: 137).

Hogy pontosan mi ez a *farkaskasza*, az bizonytalan, egyes vélemények szerint olyan farkasverem, amelynek az aljában éles pengék ölik meg a farkast, de így hívtak korábban egy középkori szúrófegyvert is, melynek középső része a szokásos lándzsahegy volt, a másik két, rövidebb hegye pedig félhold alakban végződött, vö. PÁSZTOR JÁNOS, A magyar katonai terminológia kialakulása. (A hadi élet szavai Zrínyi Miklós koráig.) Hadtörténelmi Közlemények 17. 1970: 652. Akár valamiféle farkascsapdáról van szó, akár fegyverfajtról, ez az eszköz eltűnt a használatból, ezért változhatott el a népnyelvben népetimológiával *farkaskassza* alakra, talán az elsőként idézett *farkas kasszájára jut* szólás „farvizén”, olyan értelmezéssel, hogy a farkas fizet érte az éles fogaival, azaz elpusztítja a nevezett dolgot. De mindez nem változtat azon, hogy mind a négy idézett szólás a **farkaskasza** címszóba kíváncsozott volna.

9. Kritikai megjegyzéseim ellenére szeretném hangsúlyozni, hogy a Népies szólások, közmondások és életbölcösségek enciklopédiájával a szerkesztők egy igen fontos és hasznos szótárt adtak az érdeklődő nagyközönség, az iskolai tanárok, de még inkább a frazeológia kutatói kezébe. Nagyon jó ötlet volt, hogy kigyűjtötték az ÚMTsz. gyakran nagy terjedelmű, szerteágazó szócikkeiből az azokban sokszor eléggé megbújó állandósult szókapcsolatokat. A szótárban ezek jóval áttekinthetőbbek, mint az ÚMTsz.-ben, nem vonják el más adatok a kutatók figyelmét, csak az állandósult kifejezésekre lehet koncentrálni. Igen hasznos az is, hogy számos esetben próbáltak művelődéstörténeti vagy néprajzi magyarázatokkal szolgálni egyes kifejezések háttérének megvilágításához. Noha nem kifogástalan, de igen hasznos a fogalomkörü mutató is, mert abban az egyes témakörök kapcsán többnyire egymás mellé kerülnek a szinonim vagy legalábbis rokon témájú állandósult kifejezések. A szótár tehát ebben a formájában is igen jól segíti a nyelvészeti kutatást, és feltétlenül üdvözlendő a megjelenése. Ha pedig a szerkesztők idejéből és energiájából futja, egy esetleges későbbi, átdolgozott kiadással nagyon sokat lehetne még javítani a fentebb kifogásolt kisebb hibákon is.

FORGÁCS TAMÁS
Szegedi Tudományegyetem

Sziksainé Nagy Irma, Intertextuális tükrök

Összehasonlító stíluselemzések

Pesti Kaligram Kft., Budapest, 2021. 399 lap

A szerzőnek ez a tizenegyedik könyve (néhányat kiemelünk: Stiliztika 1994; Leíró magyar szövegtan 1999; A retorikai kérdés rövid tudománytörténete 2001; Stíluselemzés, stílusértékelés, stílusművelés 2011; Költészet és játék 2016). Emellett számos egyéb, nem könyv méretű tanulmánya is megjelent. Gazdag munkássága sokirányú műveltséganyagot dolgoz fel. A jelen kötetet nem szánja tankönyvnek, a benne közölt stíluselemzéseket sem végezte el egyetemi hallgatóival, de oktatói tapasztalatait felismerjük benne.

A kötet címe és alcíme kifejezi a szerzőnek azt a meggyőződését, hogy az irodalmi alkotásokat nem egymástól függetlenül kell vizsgálni, hanem egymással való kapcsolatukban, meghatározott szempontok alapján; ezek: a funkcionális nyelvelméletek, a pragmatika, a stilisztika és a poétika. Elemzéseit kiterjeszti az irodalmi alkotásokon kívül egyes alkotók, stíluskorszakok, forrásszövegek és fordítások, különféle nyelvek stílusjellemzőinek vizsgálatára. Alapos analízissal bemutatja a műnemek és műfajok stiláris sajátosságait, irodalomtörténeti és stíluskorszakok jellemzőit a kiválasztott művek összehasonlító elemzésével.

A továbbiakban megismerjük az összehasonlító stíluselemzés fogalmait (a könnyű fellelhetőség érdekében) betűrendbe szedve az *allúzió*-tól a *vendégszöveg*-ig több mint negyven szakaszt és szókapcsolatot értelmez rövid körülírással. Ezek a kötet elemzéseinek szakszókincsét képezik a továbbiakban.

Elemzésre irodalmi szövegeket, valamint irodalmi értékű szónoki szövegeket és vallásos tartalmú írásokat választ ki. Fontos kérdése: hogyan lehet megragadni valamely szöveg irodalmiságát.

Az intertextualitás fogalmát és tudománytörténeti helyét KRISTEVA, BAHTYIN, GENETTE, RIFARTERRE elméleti munkáira hivatkozva tisztázza, elhatárolja a plágiumtól, a paratextualitástól, a metatextualitástól, az imitációtól, az architextualitástól. Megállapítja fajtáit: az általános intertextualitás különböző szerzőktől ered, a korlátozott intertextualitás pedig önidézés, önidézet. Természetes – mondja –, hogy az intertextualitás észleléséhez bizonyos fokú műveltség, előzetes olvasmányok, szövegek ismerete szükséges. A jelenség különösen gyakori a posztmodern irodalomban – ez is a szövegek közti játék egyik lehetősége.

Az összehasonlító stilisztika korábbi elméleti munkákban ugyan megjelent, bár nem tekintették még más szemléletmódoktól elhatárolandónak (SPITZER, VOSSLER, BALLY); bizonyos elemzésekben is felismerhető: például TÖRÖK GÁBOR összevetette József Attila-tanulmányaiban a költő különböző korszakaiból származó verseit.

A stilisztika – mint tudjuk – a nyelv- és irodalomtudomány határán áll; több kiváló irodalomtudós – SÓTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY és mások – elismerően nyilatkoztak arról, hogy az irodalomtudomány sokat köszönhet a nyelvészek stilisztikai vizsgálódásainak. Az irodalmi szövegek összehasonlító stilisztikai elemzésével kapcsolatosban egyetérthetünk PÉTER MIHÁLY megállapításával, mely szerint mindenfajta stíluselemzés kiindulópontja az összehasonlítás. SZIKSZAINÉ NAGY IRMA arra is keresi a választ, hogy egy verbális üzenet mitől minősül műalkotásnak. – Ennek a kérdésnek

alapos kifejtését találjuk a kötetben, kiváló írók és stilsztikával foglalkozó nyelvészek („stilsztikusok”) nézeteit ismerteti-idézi a szerző.

Fontos megállapítása a következő: „A műértelmezés mindenképpen a jelentésképzés gondolkodási folyamatát indítja el, amely újraértelmezteti velünk a világhoz való viszonyunkat, önmagunkat, és eközben esztétikai élvezetre, tapasztalatra is szert teszünk. A műveket természetesen az alkotó jobban érti a legjobb elemzőnél is, így nyilván eltér az értelmezésük. Hogy ez miből fakad? Erre sok magyarázat adódik: az alkotó célját csak sejtethi a befogadó, hiszen még a szöveg kis eleme, a szó értelmezése sem pontosan ugyanaz kettejük tudatában. És nyilvánvalóan különböző műveltségi szinten is eltérő a szövegértelmezés és a stílustulajdonítás színvonala” (23).

Meghatározza az összehasonlító stíluselmzés fogalmát, elméleti alapjait (ezek elsősorban a funkcionális nyelvszemléletek), tárgyát, anyagát, területeit, módszereit, szerepét, célját – majd gyakorlatát. Ezek után az elméleti kérdéseket taglaló fejezetek után az összehasonlító stíluselmzés gyakorlata következik mintegy háromszázötven lap terjedelemben.

Az intertextuális összevetéseket megelőzően intratextuális összevetést olvashatunk: Juhász Gyula *Turris eburnea* című fiatal kori (1907-ben írt) versének kéziratát veti egybe a Nyugatban megjelent és a költő műveinek kritikai kiadásában olvasható változataival. Elemzi a változtatásokból adódó szemantikai és stiláris különbségeket; a vers hangzásvilágát érintő, sőt a helyesírási változatait is, ez utóbbi egy-egy írásjelet, illetve nagy kezdőbetűt jelent, az elemzés szerint fontos jelentéstöbbletet hordozva.

Ugyancsak intratextuális, azaz egy alkotáson belüli vizsgálat Dsida Jenő Tavalyi szerelem című, két nyolcsoros versszakból álló költeményének elemzése. Az elégikus végkicsengésű dal két versszaka közötti jelentésbeli eltérés ellenére szerkezetük teljesen azonos. Részletes összevetésüket olvasva az elemzést végzőnek kitűnő beleérző képességéről, emellett grammatikai minősítéseinek tökéletes pontosságáról győződhetünk meg; ezek alapvető feltételei a magas színvonalú stilsztikai vizsgálatnak.

Lackfi János versvariációinak verstani elemzése után jogosan teszi fel a kérdést SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, hogy a bemutatott variációk stílusgyakorlatok-e vagy paródiák, hiszen „az antik metrumokhoz magasztos eszmeiségű és fennkölt stílusú” művek szoktak kötődni (56).

Intertextuális elemzéseit a szerző Szabó Lőrinc-költeményekkel kezdi: a Huszonhatodik év című szonettciklusból választ ki két verset: Mindenütt ott vagy és Mert seholy se vagy párvers címeinek ellentmondása és összhangja mellérendelő összetett mondatná egybeolvasva okádó magyarázatként fogható fel. A címet kezelő Mert kötőszós indítás sugallja e gondolatot a versolvasónak-elemzőnek. Rekviemjével Szabó Lőrinc újat teremtett, a „dialogikus költői paradigma modelljét” – idézi NEMET G. BÉLÁTÓL (62). A kötet verseiben az enjabement-ok által hangsúlyosabbá válnak az új sorba írt tagok, melyek sokszor igen szoros grammatikai viszonyú szintagmatagok (tárgyas szintagmák, alany és állítmány stb.) –, s az olvasó elgondolkozik: hogyan lehet ezeket hitelesen és értelmezően megszólaltatni. „Szabó Lőrinc óta [...] nemcsak alkotni, de olvasni is másként kell magyar verset” – idézi SZIKSZAINÉ NAGY IRMA KULCSÁR SZABÓ ERNŐTŐL (74).

Két Móricz-novella: a Tragédia (1909) és az Egyszer jóllakni (1933) szövegének közele és részletes elemzése következik; a sok szempontot felölelő fejtegetés példaként szolgálhat fogékony hallgatóknak egy-egy diplomamunka témájának és módszerének megválasztásához is. – A két novellában az olvasó alig veszi észre az elbeszélő szöveg és a szabad

függő beszéd határvonalát. Erre a jelenségre talán erőteljesebben kitérhetett volna a különben rendkívül alapos és részletező elemzés. Móricz nyelvének jellemzésére CZINE MIHÁLY megállapítását idézi (111), eszerint a Móricz által teremtett nyelv, „az elődökénél szubjektívabb, vibrálóbb, érdekesebb, gazdagabb, modernebb”. CZINE MIHÁLY állításából – állítmányából a *gazdagabb* véleményem szerint vitatható, ha az elődök közül például Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth nyelvi gazdagságára gondolunk.

Kossuth Lajosnak egy vezércikkét és egy toborzó beszédét veti össze a szerző Retorikai intertextualitás műfajok párbeszédében című fejezetében. Mindkettőt – méltán – irodalmi alkotásnak tekinti. Jellemző rájuk megállapítása szerint a gondolatot erősítő és a pátoszt fokozó alakzatok léte. A szegedi toborzó „tanácskozó beszéd”: nagyon érdekes a szöveg folyamán folyton változó megszólítások elemzése. A vezércikk és a politikai szónoklat szövegtípusának eltérését pontosan kimutatja, emellett kiemeli, hogy a vezércikk írója is érdekeltté, egyetértővé teszi az olvasót: „Egyesüljünk a haza megmentésére mindenek előtt” – idézi a szónoklatból.

Kossuth szónoklatainak egyik fontos szövegszervező elvét adják a kérdésalakzatok: ezek átmenetet jelentenek a valódi és az álkérdés között; publicisztikai szövegének kérdései álkérdések, a kérdés feltevője maga válaszol: érvelő szerepük van. Az érvelések gazdag adjekciós alakzatokban. A szónoki beszédek az adjekciós alakzatoknak több változatát tartalmazták: halmozás, felsorolás, fokozás, ismétlés. Kossuth szegedi toborzó beszédében az ellentét, az ellentétező párhuzam, valamint a paralelizmus nagy meggyőző erejű.

Kossuth írásaiban az értelmi meggyőzés, szónoklataiban az érzelmi ráhatás az uralkodó, mindkettő szépirodalmi igényű retorikával párosulva – értékeli a szerző.

A következő fejezet a műfordítást mint az intertextualitás egyik létmódját mutatja be. Gazdag anyagának szempontjaiból kiemeljük a következőket: a forrás- és célnyelv inkongruenciája, sőt nyelvtipológiai különbözősége. Ezek eredményeképpen szemantikai veszteségek, de többletek is keletkezhetnek: mássá lesz a szöveg. Fontos kérdéseket ragadhunk még ki a szempontrendszerből: fogalmi vagy stílushűsége törekedjék a fordító; milyen legyen a forrás- és a célnyelvi szöveg képanyagának megfelelése; a versmondattana.

A biblikus szövegek stílus változatait tárgyaló fejezet szintén a műfordítás és intertextualitás témájához kötődik. A szerző összeveti a Bécsi kódex, Heltai Gáspár, Károlyi Gáspár, Komáromi Csipkés György bibliafordításaiban Jónás könyve szövegében főként az interrogáció kérdésalakzatainak sokaságát. Már Károlyi Gáspár is tudta – idézi SZIKSZAINÉ NAGY IRMA – „Az egyszerű kijelentésben nem lenne oly erő, mint ami van a kérdésben” (178–179).

Összehasonlító stiluselemzést végez a szerző Nagy Ignác Tisztújítás című, 1842-ben keletkezett és Parti Nagy Lajos 2006-ban megjelent művével; Parti Nagy műve a Nagy Ignác-vígjáték átirata.

Kosztolányi Dezső Ha negyvenéves elmúltál című költeményével veti össze Tóth Krisztina Delta című versét; az intertextualitásnak több sajátos módját ismerhetjük fel a költő szövegében: vendégszöveg, struktúraevokáció, szemantikus-motivikus utalás, versforma- és ritmusimitáció. Aki úgy olvassa Tóth Krisztina versét, hogy nem ismeri Kosztolányi művét, az nem fejezi fel az intertextus nyomait, úgy belesimulnak a kiemelt mondatok – állapítja meg a szerző.

Találó címe van a következő fejezetnek is: Funkcionális ellentétben létező intertextualitás. Az 1200 körül keletkezett, legrégebbi szövegemlékünk, a Halotti beszéd és Kosztolányi Halotti beszéd című költeménye sok szempontra kiterjedő elemzésének egyik értékes

megfigyelése szerint Kosztolányi versének szerkezete egybeesik a klasszikus szónoki beszéd szerkezetével: exordium – az ember érték; confirmatio – ugyanis egy élete van; narratio – a legjelentéktelenebb is kiválasztott; perroratio – halálával mesealakká lesz.

Ezt az utolsó megállapítást, az utolsó versszak ilyen értelmezését határozott állítás-ként nem tartom meggyőzőnek: költői hasonlat ez, mely főként állandó szókapcsolatok által nyilvánul meg a költemény szövegében („Hol volt...”; „Hol volt, hol nem volt”) a versszak negyedik és tizedik sorában.

Nagy értéke az elemzésnek, hogy rámutat Kosztolányi költeményének további intertextuális kapcsolataira. Ezek nem az ómagyar szövegből valók. Goethe Faustjának légkörét idézi „ki küzdve tört a jobbra”, s Faludi Ferenc Forgandó szerencse című költeményét idézi emlékezetünkbe a „forgandó, tündér szerencse” verssor. A költeményt természetesen az az olvasója is megérti és élvezni tudja, aki nem észleli ezeket az intertextuális jelenségeket, mert nem ismeri az idézett szövegeket.

Következő nagy terjedelmű és gazdag tartalmú fejezetében szertartási és költői litániákat vizsgál. A szakrális szövegtípus példajaként a Zoltárok könyve 136. énekét idézi, majd költői – világi, profán – litániákat elemez: Juhász Gyula, Dsida Jenő, Kaffka Margit, Kosztolányi Dezső, Somlyó György, Karinthy Frigyes, Tóth Árpád költeményeit, s felfedezi a „litániaszerűséget” például Radnóti Töredékében, Illyés Gyula Egy mondat a zsarnokságról című nagy versében. A költői litániák – állapítja meg – vallási tartalom nélkül játszanak rá a litánia formai-stílusbeli sajátosságaira.

Katona József Bánk bán című drámájában Tiborc panasza és a modern Tiborcok a témája a drámai hangnem változatait bemutató fejezetnek, Erdős Virág, Egressy Zoltán, Háy János, Lackfi János és Zalán Tibor által írt szövegekben. A felsorolt 21. századi alkotók a modern élet társadalmi, gazdasági, politikai, természeti, kulturális viszonyait élék át a drámai szituációban, többnyire szlengben, sőt a trágárságot sem kerülve el. Az eldurvult beszédstílusra utalva fel is teszi a szerző a kérdést: „Fokozza-e a vulgáris nyelvezet a drámaiságot?” (334).

Szabó Lőrinc Lóci óriás lesz című versét Vörös István „írja újra” parafrázisában: Misi óriás pizzát vesz címmel, mai szituációba helyezve az apa és fiú kapcsolatának ábrázolását. Vörös István nagy formahűséggel követi a Szabó Lőrinc-költeményt, és virtuóz módon teljesen belesimulnak szövegébe a Szabó Lőrinctől átvett sorok.

„Valódi költészettel párbeszédet folytató slam poetry” című fejezete ismereti a slam műfaját, s azt is, milyen heves vitákat vált ki ez a műfaj az írók és az irodalmárok körében. Petőfi Föltámadott a tenger című nagyszerű költeményének hatalmas víziója, emelkedettsége ellenében egy nyolcfős csoport újszerű képalkotással, argotikus köznyelven, szleng jeleketekkel írta át a verset. „Az átköltés [...] sem tartalmilag, sem hangulatilag nem egységes alkotás” (361) – állapítja meg SZIKSZAINÉ NAGY IRMA az egyikről, de mindegyikre igaz.

A műfajparódia bemutatása kapcsán jellegzetes alkotói, műfaji sajátságok, karikatúrisztikus egyedi művek kerülnek sorra; a hagyományt egészen Arisztophaneszig, Cervantesig vezeti vissza. Tóth Árpád Ady Endrének című költeményéhez Karinthy Frigyes és Varró Dániel paródiáit csatolja.

Kiváló fogalmi tisztázását nyújtja a *paródia*, *travesztia*, *szatirikus pastiche* stb. fogalmaknak, s bemutatja a paródia lehetséges megjelenéseit: műfajparódia, egyedi művekkel folytatott intertextuális játék, alkotói sajátságok karikatúrája, sőt a vershangzás karikatúrája. Végül megállapítja: akkor élvezhető az irodalmi karikatúra, ha az olvasója ismeri a parodizált művet, műfajt, illetve a kifigurázott író egyéni stílusát.

A kötetet imponálóan gazdag irodalomjegyzék zárja, a magyar műveken kívül német, francia, angol szerzőkre is hivatkozik. „Az összehasonlító stíluselmzés szakirodalmából”: e cím szerepel a lista élén; ehelyett a Felhasznált irodalom vagy Irodalom volna találó, mivel a jegyzékben szakmunkákon kívül az idézett szépirodalmi művek is benne vannak (például Ady Endre összes prózai művei; József Attila összes műve; Márai Sándor: Egy polgár vallomásai stb.).

Külön elismerés és köszönet illeti a szerzőt, amiért SZATHMÁRI ISTVÁN stíluskutató csoportjának tagjaitól származó tanulmányokra olyan bőségesen hivatkozik, felsorolva őket az irodalomjegyzékben. Legnagyobb számban természetesen és méltó módon SZATHMÁRI tanár úr műveinek címeit olvashatjuk.

Ez a rövid ismertetés nem tudja kellőképpen érzékeltetni a kötet imponáló gazdagságát és sokszínűségét. A szerző tájékozottsága a magyar és a nemzetközi – elsősorban stilisztikai – szakirodalomban, kivételes olvasottsága, a klasszikus és a mai magyar szépirodalomnak kiváló ismerete mellett grammatikai és verstani megállapításai szintén fölényes szakmai tudásról, nagyfokú tájékozottságról tanúskodnak.

Egyetemi oktatói tapasztalatai révén ismét olyan könyvet alkotott SZIKSZAINÉ NAGY IRMA, amelynek elemzéseit magyartanárok, egyetemi hallgatók, doktori iskolák hallgatói nagyon sok tanulsággal ismerhetik meg, mintául szolgálhat elemzéseikhez, s amellett minden irodalom, főként a huszadik-huszonegyedik századi irodalom iránt érdeklődő olvasója is haszonnal, örömmel tanulmányozhatja.

Hivatkozott irodalom

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1994. *Stilisztika*. Trezor Kiadó, Budapest.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris Kiadó, Budapest.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2001. *A retorikai kérdés rövid tudománytörténete*. Az alakzatok világa 3. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2011. *Stíluselmzés – stílusértékelés – stílusművelés. Stilisztikai gyakorlókönyv*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2016. *Költészet és játék. A játékosság stíluslehetőségei a magyar költészetben*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

V. RAISZ RÓZSA
Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Pölcz Ádám, A nyelvművelés retorikai gyökerei

A nyelvhelyesség retorikai alapjainak hagyományáról

Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Interkulturális Kutatások Kft., Budapest,
2021. 227 lap

A retorika és a nyelvhelyesség kapcsolata több évezredezre tekint vissza, mégpedig olyan múltra, amely meghatározza mai nyelvművelő tevékenységünket is. Igazolással ezúttal elegendő a legnagyobb hatású szerzőt, MARCUS FABIVS QVINTILIANVST idézni.

Institutio oratoria, azaz Szónoklattan című, tizenkét könyvből álló művében stíluselméletét a négy stílusereyre alapozza: a latinosságra, a világosságra, az ékességre, valamint az illőségre. A „latinosságot” (nyelvhelyességet) a grammatikában, az első könyvben tárgyalja, mégpedig igen hosszan, mintegy 35 oldal terjedelemben. A grammatikát így határozza meg: „A helyes beszéd tudománya és a költők magyarázata.” De még ennél is több feladata van: „Mert a helyesírás is kapcsolatban van a beszéddel, és a magyarázatot pedig megelőzi az értő olvasás, és mindezekhez járul a kritika.” A grammatikán belül először a hangtannal, a szófajokkal és az alaktannal foglalkozik. Ezután következik a nyelvhelyesség témaköre, melyet a következőképpen vezet be: „Mivel pedig a beszédnek három erénye van, hogy helyes, hogy világos, hogy ékes legyen (mert az illőséget, amely igen fontos, a legtöbben az ékesség alá sorolják), és ugyanannyi hibája, amelyek a fentiek ellenkezői: kezdjük a helyes beszéd szabályrendszerével, amely a grammatika első része.” E részben kiemelt helyet kap a barbarismus és a soloecismus, vagyis a szótani és a szintaktikai nyelvi hibák részletes tárgyalása – lényegében róluk van szó a mai nyelvújításban is azaz a szóhasználat és a mondatfűzés lehetőségeiről.

PÖLCZ ÁDÁM nyelvész, retorikakutató, az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának adjunktusa, tanszékvezetője. A nyelvújítás retorikai gyökerei. A nyelvújítás retorikai alapjainak hagyományáról című kötet doktori disszertációjának könyvvé formált kiadása, a nyelvújítás (nyelvújítás, nyelvi ismeretterjesztés) retorikai gyökereit kutatja. Az ókori retorikától napjainkig fogja át a retorika és a nyelvújítás összefonódásának történetét, a legfontosabb retorikai szerzőkre koncentrálna. A könyv fejezetei nagy ívet rajzolnak föl ARISZTOTELÉSTől és a római retorikusoktól kezdve a középkoron és a reneszánszon át a 16–19. századi magyarországi szerzőkig, sőt a 20. század modern retorikusaiig, folyamatosan kutatva azokat a kapcsolódási pontokat, amelyeken keresztül eljutunk korunk nyelvújításáig, a nyelvi ismeretterjesztésig.

A kötet 227 oldal terjedelmű, szerkezete logikus és áttekinthető. A szerző előszóval kezd, majd hat számozott fejezetre és több alfejezetre osztja tanulmányát; utószóval, a felhasznált irodalom jegyzékével, köszönetnyilvánítással és a munkához felhasznált képek forrásjegyzékével zár.

A retorika, az alkalmazott nyelvtudomány és a nyelvújítás címet kapta az első fejezet. Bemutatja a retorika különféle meghatározásait, az ókori szerzőktől kezdve a 20. századi irányzatokig. A retorika összetett tudomány, ezért a meghatározások más-más aspektusát emelik ki. ARISZTOTELÉSZ a meghatározással indítja retorikáját: „A retorika a dialektika párja: mindkettő olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyeket valamiképpen minden ember egyaránt megismerhet, és nem tartozik semmiféle külön tudományhoz”. Átfogja tehát egész életünket, a valószínűségi érveléssel foglalkozik, mint a dialektika – ezért alkotnak párt. QUINTILIANUS azt tanítja, hogy a retorika a jól beszélés tudománya, és hozzáteszi: szónok csak becsületes ember lehet. Tehát az etikai aspektus helyezi előtérbe. A modern irányzatok is sokfélék: a retorika mint jelentés, mint etikai érték, mint az okok kutatása, azaz érvelés, mint stílus. PÖLCZ ÁDÁM a meghatározások után ismerteti az alkalmazott nyelvtudomány meghatározására tett kísérleteket, végül rámutat arra, hogy a retorikát az alkalmazott nyelvészet szerves részének lehet tekinteni. Rámutat arra is, hogy a retorika a nyelvtudománnyal párhuzamosan fejlődött a kezdetek óta, tulajdonképpen a retorika, a grammatika, a nyelvújítás együtt alakult ki a nyelvi normával.

A Nyelvápoló, nyelvfejlesztő tevékenység az ókortól a reneszánszig című második fejezetben a stíluserények meghatározását és vizsgálatát végzi, az antik retorikai szerzők (mindegyikük olvasható magyar fordításban, elsősorban ADAMIK TAMÁS munkásságának köszönhetően) – ARISZTOTELESZ, CORNICIUS, CICERO, QUINTILIANUS, PSZEUDO-LONGINOSZ – műveit elemezve, különös figyelmet fordítva a stíluserények vagy stíluskövetelmények tanára. Ezek vizsgálatakor – mint már említettem – QUINTILIANUS felosztását követi, a stíluserények tehát a következők: illőség, világosság, nyelvhelyesség, ékesség. Felhívja a figyelmet arra is, hogy nemcsak a görögök és a rómaiak, hanem a keleti népek (egyiptomiak, akkádok, sumérek) is tudatosan foglalkoztak a nyelvükkel. Meghatározza, hogy az illőség és a világosság erénye milyen kapcsolatban áll a megfogalmazás módjával. Hangsúlyozza, hogy „Quintilianus a világosságot tartja a legfontosabb stíluserénynek. Szónoklattanában számol az emberi gyarlósággal, és elhívja a leendő szónokok figyelmét arra, hogy a beszédnek annyira világosnak kell lennie, hogy – pl. a törvényszéken – még a lankadó figyelmű bíró is megjegyezze azt, amit mondanak” (43). A stíluserények vizsgálatakor megemlíti, hogy a nyelvhelyesség erénye nem csupán a beszélt, hanem az írott nyelvre is vonatkozik. Az ékesség erénye kapcsán a beszéd díszítettségét említi, azt, hogy milyen szóképek és alakzatok fordulnak elő a nyelvhasználatban, és hogy ezeket hogyan érdemes alkalmazni.

A nyelvművelő tevékenység a nyelvi normához igazodik, éppen ezért egy nyelv életében alapvető a nyelvi norma kialakulása. A fejezet második felében a szerző a latin nyelv normalizációját tárgyalja (a Kr. e. 150-tól Kr. u. 200-ig tartó időszakot), ez a nyelvtervezés vagy sztenderdizáció folyamata, mely státustervezésből és korpusztervezésből áll. Ez minden időben fontos tevékenység – napjainkban is –, s mintája a latin normalizációja. „A normatív nyelvhasználat igazi megvalósítójának Cicerót tartották” (63). Egészen a reneszánszig tartó időszakot vizsgálja. A fejezet érdekes, sok újdonságot nyújtó aleggysége: „Retorika és nyelvhasználati útmutatás a középkorban és a reneszánszban”. Ismerteti SZENT ÁGOSTON, SEVILLAI IZIDOR, a Nagy Károly udvarában tevékenykedő ALKUIN, valamint SALISBURYI JÁNOS (IOANNES SARESBERIENSIS) munkásságát. (Metalogicon című műve szintén olvasható magyarul). Megtudhatjuk, hogy a retorika szerepe a reneszánsz időkában átalakult: a művelt ember beszédének követelményeit foglalta magába. BALDASSARE CASTIGLIONE Az udvari ember című összefoglaló munkájában megtaláljuk mind a cicerói, mind a quintilianusi retorikaértelmezést, a nyelvhelyesség, a világosság, az ékesség és az illőség stíluserényét. A fejezet végén az antik retorikák egymásra hatását, valamint a későbbi jelentős művek főbb gondolatait egy táblázatban összegezi és ábrázolja.

A harmadik fejezet a Retorika és nyelvművelés a 16–19. századi Magyarországon címet viseli. A korabeli magyar retorikakutatásokról és nyelvművelésről ad átfogó képet a szerző. „Az egységesülő irodalmi nyelv létrejöttéhez nagyban hozzájárult, hogy megindult a feudalizmus bomlása és a polgárság előretörése, fellendült a kereskedelem, és kezdetét vette az iparosodás. E folyamatok lendületet adtak a nemzeti nyelvek kialakulásának. Ehhez föl kellett fedezni az ún. vulgáris nyelveket, majd rendszerbe kellett foglalni őket, hiszen csak így indulhattak meg a kiegyenlítődés és a normalizáció útján, és így lehetett belőlük nemzeti nyelv” – állapítja meg SZATHMÁRI ISTVÁN kutatásai alapján (97). Bizonyítja azt, hogy az antik retorikákban megismert nyelvhelyességi elvekkel a magyarországi retorikákban és grammatikákban is találkozhatunk. Ezek az elvek a szóhasználattal és mondatszerkesztéssel kapcsolatosak; bizonyítja, hogy az újkori magyarországi stíluskövetelmények nagymértékben megegyeznek az antik retorikák stíluskövetelményeivel.

Olyan szerzők munkáját vizsgálja a kötet szerzője, mint PÉCSELI KIRÁLY IMRE, GELEJI KATONA ISTVÁN, SZEBERÉNYI LAJOS, SZVORÉNYI JÓZSEF. PÉCSELI KIRÁLY IMRE latinul írt retorikája le van fordítva magyarra (C. VLADÁR ZSUZSA munkája), jó volna a többi latin nyelvű retorikánkat is magyarra fordítani, jelentős volna az irodalomtörténeti kutató-sok számára is. Ide kapcsolja a skót HUGH BLAIR 1783-ban publikált retorikáját (*Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*), mivel az egész világon, így nálunk is ismerték, tanították, s viszonylag korán, 1838-ban magyarra is lefordították (a fordítás KIS JÁNOSTól származik). „A retorikai gondolkodás és műveltség annyira áthatotta a XIX. századi magyarországi tudományos-pedagógiai gondolkodást, hogy az oktatásszervezést is befolyásolta” (121). Ezen állítását KÁRMÁN MÓR tantervírói tevékenységének ismertetésével igazolja.

A Retorika és nyelvművelés – a nyelvművelés helye a nyelvi cselekvési színtérben címet kapta a negyedik fejezet. Első felében a szerző a törzsi kultúrák és különböző vallások igényes beszédről való felfogását ismerteti az amerikai klasszika-filológus, GEORGE KENNEDY monográfiája (*Comparative Rhetoric*, 1998) alapján. Bebizonyítja, hogy akár központi szabályozás nélkül is lehetséges az igényes nyelvhasználatra való törekvés: hozzátartozik az emberi természethez. A továbbiakban a magyarországi nyelvművelési elképzeléseket, irányzatokat ismerteti. Végül a szerző meghatározza, hogy a nyelvművelés napjainkra körbeért, visszatért a kiindulási pontjához, a stílushoz: a Magyar Nyelvőr alapítója, SZARVAS GÁBOR, majd BÁRCZI GÉZA nevéhez kapcsolódik a *nyelvközpontú* nyelvművelés, LŐRINCZE LAJOS nevéhez kapcsolódik az *emberközpontú* nyelvművelés, GRÉTSY LÁSZLÓ a *nemzetközpon-tú* nyelvművelés megfogalmazója, KEMÉNY GÁBOR pedig *stílusközpontú* nyelvművelésről értekezett: a stílus kérdése középponti helyet foglal el (a stílus pedig maga az ember).

Az utóbbi évtizedek nyelvművelés-történetének megírásához külön könyvre volna szükség. PÖLCZ ÁDÁM erre a nagy feladatra ebben könyvben nem vállalkozhatott, ezért két mozzanatot emelt ki: a nyelvművelő leveleket, melyekből képet kaphatunk az emberek érdeklődéséről, valamint a mai nyelvi szolgáltató iroda tevékenységét, melynek ismerete kapcsán szintén tájékozódhatunk a mai problémákról.

A Nyelvművelő levelek – Nyelvhasználói kérdések az 1950-es és 1960-as években című ötödik fejezetben a szerző olyan anyagot mutat be röviden, amelyben a 20. század közepén a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetéhez érkezett kérdések számát és témaköreit határozza meg. Olyan kérdéseket vizsgál, mint például a földrajzi nevek írása, a helyes mondatszerkesztés. Megtudhatjuk, hogy az ötvenes és a hatvanas években a nyelvhelyességi kérdések száma toronymagas volt, talán azért, mert a szovjet érában az emberek csak így fejezhették ki nemzeti érzelmeiket.

Az utolsó fejezet A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda 15 éve – nyelvi tanácsadás, nyelvi ismeretterjesztés címet kapta. „Nyelvművelésre, nyelvi ismeretterjesztésre a XXI. században is van igény. Ezt bizonyítja a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodához (Manyszi) 2017. szeptember végéig érkezett 20 000, többségében nyelvhelyességi és helyesírási kérdés is” (213). A szerző a Manyszi működését mutatja be számos példán keresztül. Sokféle témakört vizsgál, mint például az ige-kötők helyes használata, az idegen szavak használata, mondatszerkesztési hibák, vesszőhasználat stb. Gondolatmenetét a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda adatbázisából vett példákkal szemlélteti és magyarázza. A fejezet végén azt a következtetést vonja le, hogy az évszázadok során felismert és többször leírt nyelvhelyességi problémák alapvetően nem változtak. A helyesírás azonban sokkal nagyobb hangsúllyal

van jelen, hiszen a nyelvhasználók a mindennapi írásgyakorlatuk alapján számtalan ismert és ismeretlen problémával találkozhatnak mind a mai napig.

A hazai nyelvművelés történetéről régebben született egy összefoglalás, FÁBIÁN PÁL *Nyelvművelésünk évszázadai* című, 1984-ben megjelent könyve a nyolcvanas évekig követi az eseményeket. A tudománytörténet számára izgalmas feladat volna megírni az utóbbi évtizedek nyelvművelésének történetét, hiszen a szolgáltató irodán kívül több fórumon is jelennek meg nyelvművelő írások, tanácsadások, s lezajlott egy, a nyelvi norma létét kétségbe vonó, a nyelvművelést támadó vita is, amelyből szerencsére a nyelvművelés megerősödve került ki; s hosszú szünet után 2000-tól a retorika ismét tantárgy lett az iskolában.

Az Utószóban nagyvonalakban áttekintést kapunk nyelvművelés és a retorika összekapcsolódási pontjairól, ismét hivatkozva mind az antik, mind a magyarországi retorika nyelvhasználati elveire.

PÖLCZ ÁDÁM e kötet megalkotásával átfogó képet alkotott mind a retorika, mind a nyelvművelés fejlődéséről és problémáiról. A szerző a kötet borítóján lévő ismertetőben azt írja, hogy szeretné, ha kötete egyszerre lenne tudományos igényű munka, ismeretterjesztő olvasmány és egyetemi tankönyv is egyben. Véleményem szerint ezt a célját sikerült is elérnie, mivel mind a laikusok, mind pedig a hozzáértő szakemberek számára alapos, érdekes és lebilincselő alkotás.

GULYÁS MÁRK

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Барань Єлизавета, Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти

[Bárány Erzsébet, Hungaro-Ucrainica. Magyar–ukrán kapcsolatok: nyelvi interferenciák és nyelvészeti kapcsolatok]

ТОВ «PIK-У», Ужгород, 2021. 310 lap

A közelmúltban látott napvilágot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Filológia Tanszék docensének, Bárány Erzsébetnek a *Hungaro-Ucrainica. Magyar–ukrán kapcsolatok: nyelvi interferenciák és nyelvészeti kapcsolatok* című monográfiája, melyben a szerző korábban megjelent tanulmányai kerülnek immár szerves egységként bemutatásra.

A kötet előszavát az Eötvös Loránd Tudományegyetem professor emeritusa, a szerző PhD-értekezésének témavezetője, a szláv és a magyar tudományos körökben is jól ismert ZOLTÁN ANDRÁS írta, aki kiemeli, hogy a magyarországi ukrainisztika és az ukrán nyelv tudomány számára is kiemelkedő fontossággal bírnak az olyan kárpátaljai szakemberek, mint BÁRÁNY ERZSÉBET, akik mindkét nyelv vonatkozásában kellő nyelvismerettel és megfelelő szakmai előképzettséggel rendelkeznek (11–12).

Az első, több alfejezetre tagolódó fejezet a magyar eredetű szókészleti elemekkel, illetve azoknak az ukrán nyelvben betöltött helyével és jelentőségével foglalkozik. A szerző kiemeli, hogy az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálata a ma is fennálló szomszéd-sági viszony révén a helyi, az ukrán és a magyarországi nyelvész szakemberek által elért

eredmények mellett is kiváló kutatási terület lehet a témakör iránt érdeklődők számára. Ezt követően egy rövid történelmi áttekintést nyújt a magyar és a keleti szláv népek együttélése kapcsán, hangsúlyozva azt, hogy az intenzív nyelvi kapcsolatok kezdetei a 9–10. század fordulójához, a magyarok Kárpát-medencében történő letelepedéséhez köthetők. Ezen túl megjegyzi azt is, hogy a magyar állam létrejöttét követően a szláv nyelvekre gyakorolt magyar nyelvi hatás is egyre erőteljesebbé vált (15–16).

Az első alfejezet keretein belül az ukrán nyelvtörténeti szótárakban előforduló lexicai hungarizmusok értelmezését adja meg a szerző, melyhez JEVHEN TYMČENKO (2002–2003) nyelvtörténeti anyaggyűjtését veszi alapul. Egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy a vizsgált szavak nagy része a közvetlen szóbeliség útján a nyugat ukrainai (elsősorban a kárpátaljai) nyelvjárások közvetítésével honosodott meg az ukrán nyelvben, de a legtöbb elem az ukrán–lengyel és magyar–lengyel kapcsolatoknak köszönhetően lengyel nyelvi közvetítéssel honosodott meg az átvevő nyelvben. Ezek a szavak a következők: *анталъ* (< m. *ántalag*, *átalag* 'boroshordó'), *зусар* (< m. *huszár*), *добоушъ* (< m. *dobos*), *кабатъ* (< m. *kabát*), *кантаръ* 'kötőfék' (< m. *kantár*), *карвашишъ* (< m. *karvas* 'fémből készült válldísz vagy kézelő'), *копенякъ* 'az esőkabát egyik kapucnis típusa' (< m. *köntös*), *кочъ* (< m. *kocsi*), *кунтушишъ* 'visszahajtható ujjú hosszú felső ruha' (< m. *köntös*), *кучма* (< m. *szőrmesaroka*), *макгерка* (< m. *magyar néprnévből*), *надрага* 'az őszövétségi papok öltözeke' (< m. *nadrág*), *палцатъ* (< m. *pálca*, *rúd*), *чуга(ü)* 'a szerzetesek durva vászonból készült öltözeke' (< m. *csuha*), *шишакъ* (< m. *sisak*) (16–25).

A következő alfejezet a 14–17. század nyelvemlékeiben előforduló hungarizmusokat dolgozza fel, melyek adatolásához az újabb ukrán nyelvtörténeti szótárak (SSUM., SUM.) szolgáltak alapul. Az itt elemzett szavak egy része az ukrán–lengyel és a magyar–lengyel nyelvi kapcsolatok révén, leginkább a gazdasági és politikai, valamint a hadászati témakörhöz kapcsolódóan, lengyel közvetítéssel honosodott meg: *гермекъ*, *кгермекъ* (< m. *gyermek*), *гаталомъ* (< m. *hatalom*), *годножь* (< m. *hadnagy*), *биршаг* (< m. *bírság*), *бирувъ* (< m. *bíró*), *валтовати* (< m. *vált*), *варышишъ*, *варушишъ*, *варошъ* (< m. *város*), *вицашпанъ* (< m. *vicispán*), *газда*, *казда* (< m. *gazda*), *мецерь*, *мештер* (< m. *mester*), *нмишишъ* (< m. *nemes*), *банъ* (< m. *bán*), *кешушъ* (< m. *kezes*), *опашанъ* (< m. *város*), *хотар*, *хотаръ*, *хотаръ* (< m. *határ*). A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a mindennapi nyelvi kapcsolatok a mai Kárpátalja területén voltak a legintenzívebbek, melyet a fentebb már említett két szótári munka elsősorban a 16. századi kárpátaljai nyelvemlékben, azaz a Nyagovai Posztillában előforduló szavakkal támasztja alá. Ide sorolhatók az alábbi szavak: *алдомашъ* (< m. *áldomás*), *банованъ* (< m. *bán[at]*), *бетегъ*, *бетюгъ*, *бютюгъ* (< m. *beteg[ség]*), *бированъ* (< m. *bír[ás]*), *бѣзентовати*, *бѣзеньтовати* (< m. *bizonyiit*), *бѣзованъ* (< m. *bízik*, *bizalom*), *бѣзонъшагъ*, *бѣзонъшакъ* (< m. *bizonyság*), *бѣчеловати* (< m. *becsül*), *валастъ* (< m. *válasz*), *гамѣшино* (< m. *hamis*). BÁRÁNY ERZSÉBET néhány olyan szóra is felhívja a figyelmet, amelyek nem a köznyelvi kapcsolatok révén, vagy nem a magyarból kölcsönözve, de magyar közvetítéssel kerültek meghonosodásra, mint pl. az *ерушени* (< m. *ersényi*), *балта* (< m. *balta*), *бекейшика* (< m. *bekecs*) (26–32).

A harmadik alfejezetben a BORYS HRINČENKO által szerkesztett első részletes ukrán szótárban (HRINČENKO szerk. 1907–1909) előforduló hungarizmusok fogalomkörönkénti bemutatására kerül sor. BÁRÁNY ERZSÉBET a tematikai csoportosítás előtt tételesen felsorolja azokat a munkákat, amelyek a HRINČENKO-szótárban előforduló hungarizmusok forrásai, emellett felhívja a figyelmet arra is, hogy a szótárban *Угор.* vagyis 'Magyarország'

azonosítóval ellátott szavak csupán a jelenlegi Kárpátalja területén voltak ismertek, ami egyúttal arra is jól rávilágít, hogy az ukrán nyelv hungarizmusainak nagy része a szóbeliség útján, közvetlenül a magyar nyelvből vagy esetleg román, szlovák és lengyel nyelvi közvetítés révén került meghonosodásra. A szótárban adatolt hungarizmusokat az alábbi fogalomkörök kereteiben ismerteti a szerző: élőlények és szerveik nevei (pl. *бендюх* < m. *bendő*); állattulajdonságok megnevezései (pl. *барнавий, барнастий, барнявий, барнястий* < m. *barna*); ruhák és lábbelik nevei (pl. *калан* < m. *kalap*); mindennapi használatra szánt dolgok és eszközök (pl. *валів* < m. *vályú*); tárgyak nevei (pl. *дараба* < m. *darab*); az ember tulajdonságainak és állapotának megnevezései (pl. *банницть* < m. *bánat*); betegségek nevei (pl. *бетега, бетезота* < m. *betegség*); tevékenységek és állapotok megnevezései (pl. *байлувати* < m. *bajlódik*); a néphiedelmi nevek (pl. *босорканя, бусурканя* < m. *boszorkány*); élelmi-szerek és dohánytermékek nevei (pl. *леквар* < m. *lekvár*); a lakóhely elnevezései (pl. *салаи, салаишина* < m. *szállás*); mértékegységek megnevezései (pl. *дарабчик* < m. *darab*); temetkezési helyek (pl. *теметів* < m. *temető*); anyagok nevei (pl. *баршан* < m. *bársony*); határozószók (pl. *гіяба, гляба* < m. *hiába*); egyebek (pl. *галдамаи, одомаи* < m. *áldomás*) (35–40).

A negyedik alfejezet az ukrán irodalomban megjelenő hungarizmusokkal foglalkozik. Elsőként a 19. század végén és a 20. század elején élt nyugat-ukrajnai írók műveivel foglalkozik a szerző, hangsúlyozva azt, hogy a korszak íróinak a legkedveltebb tematikája a hucul falvak és az itt élő, Isten által is elfeledett, tragikus sorsú, számos nehézséggel szembenező lakosság léte volt. Megjegyzi azt is, hogy e szerzők előszeretettel használták a hucul nép nyelvét is, ami által a lengyel, német, moldáv, román nyelvi kölcsönzések mellett számos hungarizmus is bekerült a műveik, s ezek révén a nyugat-ukrajnai irodalom nyelvébe is. BÁRÁNY ERZSÉBET a kérdéskör kapcsán tudománytörténeti betekintést is ad, kiemelve azt, hogy a hungarizmusok galíciai nyelvjárásokban való előfordulására tudományos szempontból elsőként BALECZKY EMIL figyelt fel. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy a vizsgált irodalmi művek hungarizmusai más nyelvekben is meghonosodásra kerültek, mint például a szlovák, lengyel, szerb, horvát, bolgár, román és orosz nyelvek. Az adatolt szavak a következők: *бана* (< m. *bán[at]*), *бізівно* (< m. *biztos*), *бірувати* (< m. *bír*), *бунда* (< m. *bunda*), *габи* (< m. *hab*), *гайдук* (< m. *hajdú*), *гяба* (< m. *hiába*), *гонвед* (< m. *honvéd*), *газда* (< m. *gazda*), *дараба* (< m. *darab*), *дудурувати* (< m. *dudorodik*), *кабата* (< m. *kabát*), *кібзувати* (< m. *képzél*), *лаба(-и)* (< m. *láb*), *легінь* (< m. *legény*), *маржина* (< m. *marha*), *паприка* (< m. *paprika*), *пугар* (< m. *rohár*), *рунтати* (< m. *ront, rongál*), *салаи* (< m. *szállás*), *хитар* (< m. *határ*), *хосен* (< m. *haszon*) (40–54).

A továbbiakban a 20. századi kárpátaljai ukrán írók műveiben előforduló hungarizmusok vizsgálatára kerül sor, mellyel kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy a kérdéskört a szinkrón és a diakrón nyelvészeti kutatások is érintették már. BÁRÁNY ERZSÉBET röviden ismerteti a választott írók, nevezetesen FEDIR POTUŠNIAK, IVAN ČENDEJ, PETRO MIDJANKA szakmai életútját is, felhívva a figyelmet arra, hogy 1944-et követően a magyar nyelv Kárpátalján elveszítette a hivatali nyelvi státuszát. A fent nevezett szerzők műveiben előforduló hungarizmusok ábécérendbe szedett szótári adatbázis formájában kerülnek megadásra: *банітувати* (< m. *bánt*), *бачі* (< m. *bácsí*), *буреишиту* (< m. *béres*), *бімбовка* (< m. *bimbó*), *бойти* (< m. *bojt*), *боканчі* (< m. *bakancs*), *бокор* (< m. *tutaj*), *бороцковий* (< m. *barack*), *босорка, босорканя* (< m. *boszorkány*), *бохтар* (< m. *bakter*), *бунда* (< m. *bunda*), *вашар* (< m. *vásár*), *вуйош* (< m. *ujjas*), *габа* (< m. *hab*), *готар* (< m. *határ*), *газда* (< m. *gazda*), *гамі* (< m. *gatyá*), *дараба* (< m. *darab*), *ювсаз* (< m. *jószág*), *кабат*

(< m. *kabát*), *Карпатилюо* (< m. *Kárpátalja*), *кочія* (< m. *kocsi*), *крумпли* (< m. *krumpli*), *лаба* (< m. *láb*), *лампаи* (< m. *lámpás*), *ланц* (< m. *lanc*), *левенте* (< m. *levente*), *легинь* (< m. *legény*), *леквар* (< m. *lekvár*), *лугои* (< m. *lugas*), *марга* (< m. *marha*), *норонч* (< m. *parancs*), *олгоднодь* (< m. *alhadnagy*), *пантлика* (< m. *pántlika*), *пенге* (< m. *pengő*), *погар* (< m. *rohár*), *рантовату* (< m. *rántott*), *руд* (< m. *rúd*), *салаи* (< m. *szállás*), *телековий* (< m. *telek*), *тенгериця* (< m. *tengeri*), *турня* (< m. *torony*), *Унгвар* (< m. *Ungvár*), *фейгоднодь* (< m. *főhadnagy*), *філер* (< m. *fillér*), *хосен* (< m. *haszon*), *цимбора* (< m. *cimbora*), *чарда* (< m. *csárda*), *шаркань* (< m. *sárkány*), *югас* (< m. *juhász*). A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a közölt listában olyan szavak is találhatóak, amelyek a magyar nyelvben szláv eredetűek, viszont az elemzett művekben már a magyar nyelvbeli szó újrakölcsönzésekként kerültek adatolásra (54–69).

Az első fejezet ötödik alfejezetében BALECZKY Emil korábbi kutatásainak folytatása, illetve kiegészítésekként a kárpátaljai nyelvjárási elemek etimológiai kérdéseivel foglalkozik a szerző, hangsúlyozva, hogy a BALECZKY által vizsgált szavak jelentős része bekerült a hétközetesre tervezett ukrán etimológiai szótárba (ESUM.) is. BÁRÁNY ERZSÉBET ebben a részben az ESUM.-ba be nem került szavak magyar eredetének, illetve az ukrán irodalmi nyelvben való meghonosodásának ellenőrzését és igazolását tűzi ki célul maga elé. Az alapos etimológiai elemzések alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy az *антал*, *гуляш*, *мадляр*, *ментик*, *палаи*, *паприка*, *пушта*, *салаи*, *таркач*, *чата*, *шерега* szavak kétségtelenül magyar eredetűek, míg a *гайдук*, *добош*, *карваиш*, *коч*, *кунтуш* (*контуш*) *и шипош* szavak lengyel nyelvi közvetítés révén honosodtak meg az ukrán nyelvben (69–82).

A második fejezet a magyarországi ukrán nyelvtudomány történetével foglalkozik. Elsőként az ukrán lexikográfiában is ismert CSOPEY LÁSZLÓ szakmai életútját mutatja be a szerző, melyet a főbb tevékenységi körök alapján külön egységekre tagol. Ez alapján külön foglalkozik CSOPEY oktatói, fordítói, illetve tankönyvszerkesztői tevékenységével, felhívva a figyelmet arra, hogy a neves tudós a Magyar Minisztertanács hivatalos orosz fordítójaként végzett tevékenysége mellett, minisztériumi felkérés alapján nyolc tankönyvet állított össze a nemzetiségi népiskolák számára. A szerző külön részben mutatja be CSOPEY nyelvészeti tevékenységét, amely lényegében a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok kutatásának kezdőpontjaként is értelmezhető. BÁRÁNY ERZSÉBET felhívja a figyelmet arra is, hogy a *Magyar szók a rutén nyelvben* című munkájában CSOPEY 537 magyar eredetű szót közöl, megjegyezve azt, hogy a magyar szavaknak a ruszin népnyelvbe való bekerülése folyamatos. Ugyancsak külön alfejezet mutatja CSOPEY LÁSZLÓ lexikográfiai munkásságát, melynek egyik legjelentősebb darabja az 1883-ban kiadott és 20 ezer címszót tartalmazó *Rutén–magyar szótár*. BÁRÁNY ERZSÉBET ismerteti a szótár kapcsán megjelent nyelvészeti munkák fontosabb hozadékát is, és kiemeli, hogy a szótárban CSOPEY a magyar nyelvi kölcsönzéseket következetesen dőlt betűs írásmóddal jelölte. Zárásként HOLLÓS ATTILA Csopey László élete és művei című munkája kerül ismertetésre (83–95).

A szerző a továbbiakban a tudományos köztudatból sokáig mellőzött BONKÁLO SÁNDOR tevékenységével foglalkozik, aki HODINKA ANTALLal és SZTRIPSZKY HIADORRAL egyetemben nagyban hozzájárult az ukrán, s ezen belül a kárpátaljai tudományosság fejlődéséhez. A Rahón született, s Magyarországra áttelepült tudós életútjának ismertetését követően az ukrán dialektológia, nyelv- és irodalomtudomány tárgykörében végzett tevékenysége kerül bemutatásra, melyen belül BÁRÁNY ERZSÉBET részletesen elemzi BONKÁLO 1910-ben nyomtatásban is megjelenő *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*

című doktori értekezését, s kiemeli, hogy a tudós érdeklődési körének középpontjában a hucul nép sorsa és nyelve állt. Ugyancsak alapos elemzés révén kerül bemutatásra BONKÁLÓ 1935. évi A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés című munkája, mely a kárpátaljai rutén irodalmat négy fő korszakra bontja. A Ruténeink írásreformja című tanulmány kapcsán BÁRÁNY ERZSÉBET felhívja a figyelmet arra is, hogy BONKÁLÓ a népköltészeti alkotások vizsgálata révén, az azokban előforduló hungarizmusokból egy közel 370 tételből álló korpuszt hoz létre, s hangsúlyozza azt, hogy a ruszin nép nyelvében előforduló magyar elemek száma megközelíti a kétezret (96–111).

A következő alfejezet a magyarországi szlavisztikai kutatások ugyancsak kiemelkedő személyét, SZTRIPSZKY HIADORT mutatja be, akinek tudományos tevékenysége BONKÁLÓ SÁNDORÉHOZ hasonlóan sokáig nem volt a tudományos köztudat része. A papcsaládban született és később Magyarországra áttelepült tudós 10 éven át dolgozott a kolozsvári Erdélyi Múzeum könyvtárosaként, majd 1910-től a budapesti Nemzeti Múzeum néprajzi szekciójának kurátora lett. Az életút rövid bemutatását követően a szerző SZTRIPSZKY HIADOR nyelvészeti vonatkozású kutatásait veti alá alapos elemzésnek, felhívva a figyelmet arra is, hogy a tudós szakember szerint kiemelkedő fontossága van annak, hogy a magyarországi olvasók megismerjék a keleti szomszédjaikat. Bizonyos tekintetben e célt próbálta megvalósítani az általa szerkesztett és 20 lapszámot megélt Ukránia. Ukrán–magyar kulturális és gazdasági kapcsolatok szemléje című folyóirat is. BÁRÁNY ERZSÉBET kiemeli azt is, hogy SZTRIPSZKY HIADOR nyelvészeti tevékenysége három fő irányvonal mentén szerveződött: a földrajzi nevek vizsgálata, a régi nyelvemlékek feltárása és tanulmányozása, illetve az alkalmazott nyelvtudomány (112–123).

A következő alfejezetben a szerző DEZSŐ LÁSZLÓ életútját és tudományos tevékenységét tárja az olvasó elé, kiemelve azt, hogy a tudós szakmai tevékenysége első szakaszának eredményeként született meg az 1956-ban Adalékok a délmáramarosi *ú-zó* nyelvjárás XVI–XVIII. századi fejlődéséhez címmel megvédett kandidátusi értekezése. A szakmai tevékenység ismertetése során a szerző megjegyzi azt is, hogy DEZSŐ LÁSZLÓ a történeti dialektológia művelőjeként több mint 200 tanulmányt és 17 monográfiát (ebből három társszerzős) adott közre, melyek a kárpátaljai ukrán nyelvjárások történetét, illetve a 16–18. századi nyelvemlékek szókészletét tanulmányozták. BÁRÁNY ERZSÉBET részletesen elemzi DEZSŐ LÁSZLÓnak a kárpátaljai ukrán nyelvjárások történetével foglalkozó monográfiáját (1967), melynek második részét a Nyagovai Posztilla később külön kiadványban (1985) is közreadott elemzése adja. Ez utóbbi kiadvány a Posztilla teljes szóanyagát 2749 lexémából álló szótári korpusz formájában adja közre, mely nyolc fő tematikai csoport köré szerveződik. A szerző felhívja a figyelmet arra is, hogy a Nyagovai Posztilla újrakiadása DEZSŐ LÁSZLÓ tanítványának, UDVARI ISTVÁNNAK a nevéhez fűződik, s hangsúlyozza azt is, hogy tudós kollégáinak ajándékozott cikkeit és monográfiáit magánkönyvtárak őrzik, s így az ukrainai könyvtárak többségéből DEZSŐ LÁSZLÓ munkái vagy teljesen hiányoznak, vagy azok közül jobb esetben is csak némely található meg. Ezek fényében a rá vonatkozó rész zárásaként a szerző DEZSŐ LÁSZLÓ munkássága alapján megad egy, az ukrán nyelvtudomány témakörét érintő bibliográfiai jegyzéket is (124–143).

A továbbiakban BALECZKY EMIL életútját és tudományos tevékenységét ismerteti a szerző, megjegyezve azt, hogy – a tudós nyelvészeti vonatkozású kutatásai mellett – folyóirat-szerkesztőként aktív szerepet vállalt a kárpátaljai ruszin, később orosz nyelvű irodalmi életben is. BÁRÁNY ERZSÉBET kiemeli, hogy a tudós első nyelvészeti recenzáló jellegű munkája

SZABÓ EUMÉN dialektológiai munkásságát méltatta, de később foglalkozott a beregi nyelvjáráások ő magánhangzójának sajátosságaival, a helyi nyelvjáráások bolgarizmusaiával, illetve a körtvéyes kolostor 1404. évi adománylevelében előforduló *urék* (< m. *örök*) szó eredetével is. A cikkek rövid bemutatását követően a szerző részletesebben is elemzi BALECZKY EMIL Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana címmel 1943-ban megvédett doktori értekezését, mely a nyelvtan alapjául szolgáló ruszin nyelv számos hangtani sajátosságára világít rá. BALECZKY EMIL tudományos munkásságának második szakasza a budapesti egyetemhez kapcsolódik, írásai elsősorban, a később általa is szerkesztett *Studia Slavica* folyóirat hasábjain kerültek közreadásra. Amint arra BÁRÁNY ERZSÉBET is felhívja a figyelmet, ez időszakban BALECZKY érdeklődésének homlokerébe már a kárpátaljai ukrán nyelvjáráások szókészletének etimológiai vizsgálata került. A szerző alaposabb elemzés keretei között mutatja be BALECZKYnek a magyar *kert* szónak a kárpátukrán nyelvjáráásokban való elterjedtségéről szóló írását (1961), illetve rövidebb ismertetések keretei között említést tesz más etimológiai jellegű, például a népi ételek neveinek etimológiai kérdéseivel foglalkozó írásairól is. A továbbiakban a szerző BALECZKY EMIL a mai Magyarország területének ukrán nyelvjáráseit érintő kutatásairól ad számot, hangsúlyozva azt, hogy bár az egyetlen magyarországi ukrán település nyelvészeti szótárát sajnos nem sikerült BALECZKYnek elkészítenie, de a téma kapcsán számos tanulmányt készített. BÁRÁNY ERZSÉBET BALECZKY EMIL ukrán nyelvtörténeti munkásságával is foglalkozik, melyek elsősorban a 16–17. századi nyelvemlékek tanulmányozása köré szerveződtek. Fontos kiemelni azt is, hogy a szerző BALECZKY EMIL életútjának minden szakasza kapcsán egy-egy, a tudós munkáiból összeállított bibliográfiai jegyzékkel segíti az olvasót (144–189).

A következőként bemutatott nyelvész MOKÁNY SÁNDOR, aki kapcsán BÁRÁNY ERZSÉBET kiemeli azt, hogy bár élete jelentős részét Magyarországon töltötte, de jó kapcsolatokat ápolt az ukrán nyelvészekkel, s így egyik fontos céljának tekintette a magyarországi kollégák ukrán tudományos eredményekről való tájékoztatását. A técsői születésű szakember az észtországi Tartu egyetemén Magyar kölcsönzések a kárpátaljai Máramaros ukrán nyelvjáráásokban címmel védte meg doktori értekezését. A Leningrádi Egyetem meghívott tanáraként is rendre visszatért a máramarosi ukrán nyelvjáráások hungarizmusainak etimológiai vizsgálatához, melyeknél az alapos fonetikai felkészültségét is kiválóan kamatoztatta. A doktori értekezést az alapos, minden fejezetet külön-külön taglaló bemutatás alapján BÁRÁNY ERZSÉBET olyan munkaként definiálja, melynek eredményei mindenképp kiindulási alapul kell, hogy szolgáljanak a későbbiekben végzendő dialektológiai kutatások során. Ezen túl azt is megjegyzi, hogy MOKÁNY SÁNDOR munkáinak teljes felgyűjtése és közreadása az utódokra váró feladat, hiszen több, a Técső és Visk környéki nyelvjáráások szókészletét sajátosságaival foglalkozó írása is kéziratos formában maradt csak hátra. MOKÁNY SÁNDOR életútját, a már megszokott módon a megjelent munkáiból összeállított bibliográfiai jegyzék zárja (189–198).

BÁRÁNY ERZSÉBET a következő alfejezetben a ráti (Ungvári járás) születésű KÓTYUK ISTVÁN nyelvész, tanár, fordító és tankönyvíró életét és munkásságát ismerteti, aki a Munkácsi Tanítóképző elvégzését követően az Ungvári Állami Egyetemen szerzett orosz nyelv és irodalom szakos diplomát. A szerző részletes elemzés által mutatja be KÓTYUK ISTVÁN 1974-ben orosz nyelven megvédett, az ungi magyar nyelvjáráások ukrán jövevényszavaival foglalkozó kandidátusi értekezését, amely a több évtizedes kéziratban való létezését követően végül a Nyíregyházi Főiskola gondozásában kerülhetett kiadásra (KÓTYUK 2007).

KÓTYUK ISTVÁN 21 egymástól élesen elkülönülő csoportra osztva tárja az olvasói elé az adatolt, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet. KÓTYUK ISTVÁN a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok tanulmányozása kapcsán született írásait az Anyanyelvünk peremén című kiadványban adta közre (1995). Ezen túl 16 általános és középiskolai tankönyv szerzője, részt vett a kárpáti nyelvatlasz (OKDA.), a Magyar helyesírási tanácsadó (1982) előkészítésében, illetve a Nyíregyházi és a Beregszászi Főiskola nyelvészei által összeállított szótári munkálatokban is. Az alfejezet végén ez esetben is megtalálható a tudományos munkák jegyzéke (198–208).

Utolsóként kerül bemutatásra a Nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszék alapítójának, UDVARI ISTVÁNNAK a tudományos munkássága. BÁRÁNY ERZSÉBET felhívja a figyelmet arra, hogy UDVARI ISTVÁN már az 1970-es években elkezdett a bács-szerémi ruszin nyelv magyar lexikai elemeinek tudományos vizsgálatával foglalkozni, s e témakörben született az 1987-ben megvédett Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon című kandidátusi értekezése is, mely részletes elemzés révén kerül bemutatásra. A szerző külön alfejezetben tér ki UDVARI ISTVÁN tudományos-rehabilitációs tevékenységére, aki a 90-es évek kezdetén elsődleges tudományos feladatának tekintette feltárni és a tudományos életbe visszahozni, illetve objektív módon értékelni a kárpátaljai tudományos és kulturális élet azon kiemelkedő személyiségeinek, többek között HODINKA ANTALNAK, SZTRIPSZKY HIADORNAK, BACSINSZKY ANDRÁSNAK, BLAZSOVSZKY GÁBORNAK, OLSAVSZKY MANUEL MIHÁLYNAK, BRADÁCS JÁNOSNAK az írott hagyatékát, akik hosszú időre kiestek a tudományos köztudatból (208–226).

A harmadik fejezet keretein belül az Ukrán–magyar és a Magyar–ukrán szótártani munkák kezdetektől napjainkig tartó bemutatására tesz kísérletet a szerző. Az elsőként bemutatott és elemzett munka DÓHOVICS BAZIL Kijegyzése azon szóknak, amelyek hason hangzatúak vagy és értelményűek is mind a magyar, mind az orosz nyelvben című, 1835-ben készült szótára, amely kapcsán BÁRÁNY ERZSÉBET megjegyzi, hogy abban közel 60 hungarizmus is rögzítésre került. A továbbiakban MITRÁK SÁNDOR Orosz–magyar szótár (1881) és Magyar–orosz szótár (1922) című munkái kerülnek a vonatkozó szakirodalmi források felhasználása révén bemutatásra és elemzésre. BÁRÁNY ERZSÉBET megjegyzi, hogy az ukrán–magyar szótártani munkálatok kiindulópontjának CSOPEY LÁSZLÓ 1883-as Rutén–magyar szótárát szokás tekinteni. A szerző részletesebben is elemzi KUBEK EMIL Ószláv–magyar–orosz–német szótár a szentíráshoz című, 1906-ban megjelent munkáját, illetve HODINKA ANTAL Ruszin–magyar ígétárát, valamint a BOKSAY EMIL, RÉVAY GYULA és BRASCSAJKÓ MIHÁLY által szerkesztett Magyar–ruszin szótárt, a PAVLO ČUČKA – ROT OLEKSANDR [ROT SÁNDOR] – JURIJ SZAK szerkesztette Magyar–ukrán szótárt, a KATONA LÓRÁND által szerkesztett Ukrán–magyar szótárt, és a Nyíregyházi Egyetemhez, illetve a fentebb már bemutatott UDVARI ISTVÁNhoz köthető Ukrán–magyar szótári adatbázist és a Magyar–ukrán szótárt is, de szót ejt természetesen az Ungvári Állami/Nemzeti Egyetemhez és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolához kötődő szótári munkákról is (227–260).

Az összefoglalóban BÁRÁNY ERZSÉBET hangsúlyozza azt, hogy a magyar eredetű elemek ukrán nyelvi jelenléte már a 16–17. századi nyelvemlékekben is jól megmutatkozik, s a későbbi időszakokban e szavak a kárpát-ukrán költők nyelve mellett az irodalmi nyelvbe is bekerültek, s ez értelemszerűen fontos kérdéskörre váltak a nyelvészeti kutatásokban, illetve a két nyelv vonatkozásában megjelenő szótártani munkákban is.

A kiadvány és a kérdéskör vizsgálatának szakmai megalapozottságát jól igazolja a több mint négyszáz tételből álló szakirodalmi jegyzék.

A mellékletek között egy BONKÁLÓ SÁNDOR által 1909-ben gyűjtött hucul népmesét, illetve annak magyar nyelvű fordítását, valamint a kiadvány fejezeteit képező anyagok korábbi megjelenési helyeinek jegyzékét adja meg a szerző.

Zárszóként elmondhatjuk, hogy a 2010-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság által a reményteljes fiatal kutatóknak szóló Gombocz Zoltán-émlékremmel és -díjjal jutalmazott BÁRÁNY ERZSÉBET kutatói lendülete töretlen. Most megjelent ukrán nyelvű kiadványa az ukránai és a magyarországi nyelvtudomány szempontjából is kiemelt fontosságú összefoglaló munka, mely a kárpátaljai ukrán nyelvjárásokban meghonosodott hungarizmusok gyűjtésén és elemzésén túl a kérdéskört kutató szakemberek tudományos munkásságát és az általuk végzett vonatkozó nyelvészeti kutatások alapos kutatástörténeti bemutatását is elvégzi. Remélhetőleg a közeljövőben a szerző tollából napvilágot lát majd a kiadvány magyar nyelvű változata is, amely révén a munka a magyarországi nyelvészet keretein belül is elnyerheti a megérdemelt helyét.

Hivatkozott irodalom

- BALECKZY EMIL 1961. Венгерское *kert* в закарпатских украинских говорах (Из наблюдений над морфологическим оформлением венгерских имен существительных в закарпатских украинских говорах). *Studia Slavica Hungarica* 6: 247–265.
- DEZSŐ LÁSZLÓ 1967. *Очерки по истории закарпатских говоров*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEZSŐ LÁSZLÓ 1985. *Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ)*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.
- ESUM. = *Етимологічний словник української мови* 1–6. Ред. ОЛЕКСАНДР С. МЕЛЬНИЧУК. Наукова думка, Київ, 1982–2012.
- HRINČENKO, BORYS szerk. 1907–1909. = *Словарь украинского языка — Словарь украинской мови* 1–4. Ред. БОРИС Д. ГРИНЧЕНКО. Киевская старина, Київ, 1907–1909.
- KÓTYUK ISTVÁN 2007. *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре – Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai*. Szerkesztette és az előszót írta ZOLTÁN ANDRÁS. *Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 22. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza.
- OKDA. = *Общезакарпатский диалектологический атлас* 6. Főszerk. BALOGH LAJOS. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- SSUM. = *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.* 1–2. Ред. ДМИТРО Г. ГРИНЧИШИН – ЛУКІЯ Л. ГУМЕЦЬКА – ІВАН М. КЕРНИЦЬКИЙ. Наукова думка, Київ, 1977–1978.
- SUM. = *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* 1–17. Ред. ДМИТРО Г. ГРИНЧИШИН – МАРІЯ І. ЧКАЛО. Національна Академія Наук України – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Львів, 1994–2017.
- ТУМЧЕНКО, ЛЕВЧЕН [Тимченко, С.] 2002–2003. *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* Інститут української мови Національної академії наук України – Українська Вільна Академія Наук у США, Київ – Нью-Йорк.

GAZDAG VILMOS – CSATÁRY GYÖRGY
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola